

HISTORIENS OG KULTURHISTORIENS HØST I AMTSTIDSSKRIFTERNE FOR 1915—1916.

I en foregaaende Oversigt er der gjort rede for de arkæologiske Bidrag i de sidste Aargange af vore historiske Amtstidsskrifter. Her skal nu forsøges paapeget det væsentlige af den store Mængde historiske og kulturhistoriske Bidrag, der danner Grundstammen i denne lange Række Bind.

Der foreligger nemlig nu en tilstrækkelig omfattende Litteratur paa dette Omraade, til at man kan danne sig en Mening om det ejendommelige ved den. Mere og mere fæstner Redaktionerne sig i bestemte Former, der naturligt nok bliver nogenlunde ens for alle Aarbøger; betydeligere Emner behandles, og man viger ikke tilbage for at optage lidet populære Afhandlinger, naar de indeholder nyt og værdifuldt Stof (f. Eke. agrarhistoriske Oplysninger fra Jordebøger og Lensregnskaber). Saaledes har Rugbrød ofte afløst Kage, og der er dog mere Næringsstof i det første. Derfor er adskillige gode Bidrag til det sidste Par Aarhundreders Rigshistorie at finde i disse Aarbøger; f. Eks. kan man her se, hvorledes Kongebuddene er blevne udførte i Enkelthederne. Fra tre Omraader hentes de fleste Bidrag: Landbrugs-, Præste- og Skolehistorie. Som naturligt vil være, er det da Præster og Skolelærere, der fylder den meste Plads i Forfatterlisten (til Skolelærerne henføres her ogsaa Højskolens Lærere), og det kan ikke nægtes, at de som Forfattere paa Forhaand er i Besiddelse af Fortrin paa Formens Omraade, der gør det lettere for dem at affatte et læseværdigt Bidrag. Dog ved Siden af dem hævder ogsaa en Række Skribenter uden for Embedsstanden sig smukt, fra Læger og Overretssagførere til Gaardejere (Eks. Aage Sørensen i Randers Amts Aarvog). De professionelle Forfattere optræder kun sjældnere og Førstepladsen blandt disse indtager ubestridt Jeppe Aakjær i Aarvog for Skive og Omegn.

»Tiderne forandres, og vi forandres i dem«. Ogsaa Amtstidsskrifterne er underkastede denne Indflydelse. Til en vis Grad er de i Tidens Løb blevne til noget andet, end hvad der oprindeligt tilsigtedes med dem; den brede Befolkning har i mindre Grad ydet direkte Bidrag til Indholdet, end man den Gang ventede. At selve Stoffet skal slippe op, er der derimod næppe Fare for, aller mindst efter at de agrarhistoriske Studier har indtaget en stadig forøget Plads. Meget snarere skorter det paa Arbejdskræfter; de samme Mænd maa stadig bære Aarbøgerne, og det er naturligt, at de kan ønske Afløsning.

Filialbestyrer *P. Eliassen* har blandt mange gode Ideer ogsaa faaet den, paa Omslaget af Vejleaarbogen at angive en Række Emner til Bearbejdelse, saadanne som særlig passer for Begyndere; det kan meget anbefales de øvrige Aarbøgers Redaktioner at aftrykke denne Liste med eventuelle Tilføjelser. Amtsforvalter *A. Holck* har bevæget *Dr. Will. Norvin* i Rigsarkivet til at udarbejde en Oversigt over trykt Litteratur til Laaland-Falsters Historie, og det er Meningen at lade denne Fortegnelse efterfølge af lignende over Haandskrifter og Arkivalier. Den lille Bog vil gøre god Nytte og fortjener at efterlignes¹⁾; et Tilløb i samme Retning er *Chr. Heilskovs* Fortegnelse over historisk-topografiske Tidsskriftartikler i Randers Amts Aarbog for 1916. Nævnes bør ogsaa den særlige Rubrik for Bognyt vedrørende deres Amt, som flere Redaktioner har oprettet i Slutningen af hver Aargang (Eks. Laaland-Falster, Odense og Aalborg). En anden Vej, som man er gaaet i Holbæk Amt, er at søge at skabe større Enhed i de enkelte Aarbøgers Indhold ved at samle det om enkelte Emner. Man har her varslet Fremkomsten af en hist.-topograf. Skildring af Amtet, skrevet af en enkelt Mand (*Mag. H. V. Clausen*), og at denne skal træde i Stedet for en almindelig Aargang.

Der synes saaledes at være tilstrækkelig Trang til Fornyelse inden for Amtsarbejdernes Redaktioner, og naar man har forlangt endnu mere og krævet (*Forf. Thorkil Gravlund*), at de enkelte Aarbøger skulde være i høj Grad særprægede efter hver Egns Folkeindividualitet, kan man dog billigvis pege paa, at vort Land er fattigt, og at vi ikke har 18, men kun 1 Thorkil Gravlund. De lokale Redaktioner maa arbejde med de for Haanden værende Kræfter, og i Stedet for at ønske i det blaa, maa man hellere glæde sig over, at der dog er naaet saa forholdsvis meget, som det unægtelig er Tilfældet.

Færrest er naturligvis Bidragene til den almindelige Tids-historie i Aarbøgerne, da disse finder deres naturlige Plads i »Historisk Tidsskrift« og lignende Steder. Nævnes kan afdøde Etatsraad *H. R. Hiort-Lorenzens* Skildringer af Kongerne *Kristian III's* og *IV's* Begravelser (Aarb. f. Kbhvns Amt 1915 og

¹⁾ At afgrænse, hvad der skal medtages i en saadan Fortegnelse, er ikke altid let; i den foreliggende savner man Langebecks (*Thorkelins*) Diplomatarium, Erslevs Aktst. til Rigsraadets og Stændermødernes Historie og Mackeprangs Artikel om Dronning Sophie og Livgedinget (i Hist. Ti sskr. 7 R. III). Det burde ogsaa være bemærket, at *Fridericias* Afhandling om Bondestanden i Aarb. f. dansk Kulturhist. 1895 kun er et Optryk af det tilsvarende Afsnit i »Adelsvældens sidste Dage«.

1916)¹⁾; navnlig den sidste er kulturhistorisk værdifuld, da den efter et Referat af Hofpræsten Laur. Jakobsen Hindsholms Beretning giver Navnene paa de 252 Adelsmænd og 99 Enkefruer, som kaldedes til Begravelsen, hvorhos indfandt sig Sofie Amalies yngste Broder, Enkeprinsesse Magdalene Sibylle og de slesvigske og holstenske Hertuger, dog ikke Hertug Frederik af Gottorp. Vi faar Oplysninger om Edelknabernes Sørgeklæder, at Roskildegaard maltes sort, og at Kirken »allevegne« behængtes med sort Klæde. — *Kristian VI's Rejse gennem Vend-syssel 1733*, der var et Led af hans Norgesrejse, skildres af C. Klitgaard paa Grundlag af en Beskrivelse i Aalborg Stiftsbibliotek (Hjørring 15). Kongens Indtryk maa have været saare overfladisk, da han kun var et Par Dage heroppe, men Besøget er ikke uden Betydning, da han paa Ellinggaard med Jørgen Bille synes at have drøftet dennes »Forslag om Jyllands slette Tilstands Forbedring«. — *Familien Marselis' Komme til Danmark under Kristian IV og Frederik III* behandles af Bibliotekar E. Haugstedt (Aarhus 1915); Afhandlingen bygger kun paa trykt Materiale, men er klar og velskreven, og stiller Problemerne rigtigt. For første Gang er dette Emne behandlet monografisk. — Om *Rostgaarderne og Krogerup* skriver Adjunkt L. Krabbe (Frborg 15) en smukt afrundet Artikel, der dog ikke lægger Vægt paa at fremdrage utrykt Materiale. Den er illustreret med Billeder af de morsomme Sten i Havemuren og af det gamle Kastanie-træ. — En til fornylig ukendt Storhed var *Søfartsdirektør Jens Sørensen*, hvis Liv Pastor H. D. Lind tegner (Præstø 16), ikke blot paa Grundlag af cand. mag. Johs. Knudsens store Værk, men ogsaa med Benyttelse af utrykt Materiale fra Rigsarkivet. Jens Sørensen, en Blekingsbo (* 1646), der slog sig ned i Køge, var et ubestrideligt Opfindertalent, der navnlig kastede sig over Korttegning og hertil opfandt en »Milevogn«, der kunde maale Afstande. Men der klages tillige over hans »helt bizarre Humeur«, og han kunde takke sin gode Støtte Niels Juel for, at han klarede sig overfor sin Konkurrent Jørgen Dinesen Oxendorph (bekendt fra Matrikelarbejdet), der dog havde selve Ole Rømer i Ryggen. — Om det virkelige Grundlag for *Johs. Ewalds »Fiskerne«* polemiserer Hans L. Ellekilde (Frborg 15) mod Dr. Hans Brix, som havde hævdet, at de 5 Personer, der nævnes som Redningsmænd i Mallings »Store og gode Handlinger« og Plessens Beretning, ikke fortjener denne Ære. Afhandlingen, der forøvrigt er skrevet i et ret skruet Sprog, er dog næppe

¹⁾ For Fremtiden citeres kun Stednavne og Aar, altsaa f. Eks. »Kbhvn 15«.

det sidste Ord i Sagen. — Endelig vil man finde interessante Bidrag til d. 19de Aarhundredes Historie. I Ribe Amts Aarvog 1916 beretter Grev F. W. Sponneck om sin Navne *Stiftamtmanden i Ribe under den første slesvigske Krig*, en Embedsmandstype, lidet udpræget i politisk Henseende, saa at han ikke stod altfor skarpt overfor Tyskerne og paa den anden Side tog Afstand fra L. Skau og Flor og vel særlig fra Orla Lehmann (»en Art af politisk Probenreuter«). Vi følger Folkestemningerne: Den liberale Bevægelse i Ribe 1842, da man ikke vilde illuminere for Kongen; at det indkaldte Mandskab i 49 var mindre villigt end i 48, og at Stemningen i 50 heller ikke var særlig løftet. Bønderne i Koldingegnen behandledes i 49 »nederdrægtigt« af Fjenden og turde ikke besaa deres Marker. Heller ikke i den nordslesvigske Almue var Modet stort i 48—49 (Stiftamtmanden var Medlem af den danske Regeringskommission efter Kampen ved Bov), og som Medlem af Notabelforsamlingen i Flensborg 1851 giver han nye og værdifulde Oplysninger om Slesvigernes Stemning her. Men han roser den danske Krigsførelse i Trearskrigen, og han gør selv et dygtigt og sympatetisk Indtryk. — Om *Ribe i April 1848 og Toget til Tønder* fortæller Premierløjtn. J. D. Stemmann (Ribe 15); Indgangen til Byen barrikaderedes, Borgervæbningen udvidedes til »Frikorpset Ribe« med en Landinspektør som »højstkommanderende« og desuden med en »Forsvarskomitè« i Spidsen, navnlig bestaaende af Magistrat og Borgerrepræsentation. Korpset arresterede Herredsfoged Ahlmann i Toftlund og deltog i de første Dage af April i et Tog mod Tønder, hvor 170 Geværer erobredes. Men efter Slaget ved Slesvig faldt Modet og for at forsone de vrede Tønderboer deponerede man hos dem en Bøde for Geværerne. I Forsvarskomiteen var der navnlig Strid om, hvorvidt man skulde foretage en kostbar Opdæmning af Aaen for at spærre Adgangen, og Apothekeren »kan ingenlunde indse, at Ribe kan være at forsvare som et Thermopylæ, og mener han, at Offer og Nytte alletider bør staa i et rimeligt Forhold«. — Senere Telegrafbestyrer Vilh. Rohde († 1914), der var med i en Kanonbaad, da Kapt. *Steen Billes Flotille 8. Maj 48 beskød Fredericia*, har efterladt Optegnelser herom (Vejle 16), og en Gaardmand Jørgen Jensen Moesgaards mundtlige Fortællinger om hans Ægter og *Skansarbejde for Tyskerne i 64* er nedskrevet af J. P. Harbo (stds.), især om »Slaget i Follerup« i November 3: et Slagsmaal mellem hjemvendte danske Soldater og Østrigere ved en Dans. — Fra Tiden efter Krigen skal nævnes Provst Th. Sørensens *Erindringer om Stiftamtmand Re-*

genburg i Anledning af Hundredaarsdagen for hans Fødsel (Aarhus 15). Selvstændig, grundig og rettænkende staar den gamle Embedsmand for vort Blik, tegnet paa den vemodige Baggrund af hans Forhold mellem Krigene. Ogsaa om andre Personligheder, f. Eks. Jens Busk, gives her supplerende Træk.

Vender vi os herefter til Hovedstammen i Aarbøgerne, den egentlige Lokalhistorie, er der maaske først Grund til at tale om selve Naturens Historie, før vi beskæftiger os med Menneskets. Glædelig er den Interesse for *Skovenes Fortid*, som viser sig paa de forskelligste Kanter; faa Faktorer bestemmer i den Grad som Skovene Landskabsbilledet¹⁾ og gør os Fortiden fremmed eller hjemlig, alt eftersom de har ændret deres Udstrækning gennem Tiderne eller ej. Protokolfører Chr. Christensen har beskrevet Kjær Herreds Skove (Aalb. 14—15) og viser, at Herredet tidligere overvejende bestod af Sumpe og Engdrag, og at det var langt skovrigere end nu. Paa Kortene fra det 17. Aarhundrede (Blau og Johs. Meyer) tør man dog ikke altid stole, men Tingsvidner og gamle Stednavne er gode Kilder (Navne paa Asp-, Birk-, Esp- og El-). Naar Skovene navnlig svandt ind mellem 1600 og 1660, var Grunden Storm og Krig, men ogsaa før den Tid havde de lidt stærkt, nemlig ved Saltkøgeri. Hugningen af Bygningstømmer var derimod mindre farlig. De største Skovstrækninger fandtes tidligere ved Hals, i Hammer Sogn og paa Egholm. Oldensvin var almindelige, men ikke særlig ondartede mod Skovene, værre var Heste og Geder. Ulvene raserede endnu omkring 1700 hele Hestebesætninger, og 1754 holdtes der stor Ulvejagt i Dronninglund Sogn; endnu 1789 omtales Vildsvin. — Til Sammenligning kan inddrages Edv. Egebergs »Linaa Sogn i gamle Dage« (Aarhus 1914 ff.), og man ser da, at der i Silkeborgegnen var langt flere Oldensvin (6—8000) end i Vendsyssel, og til Gengæld langt færre Ulve. Vildsvin nævnes sidste Gang ved 1700. Men Ødelæggelsen ved Menneskehaand staar ikke tilbage for den nordjydske. Fjendens Hærgninger var slemme; alene 1645 fældedes 120000 Træer, heraf over Halvdelen Bøge. Landets egne Børn virkede i samme Retning, man forhuggede Skovene stærkt til Kulbrænding og for at tage Egetræer til Skibe (18 Alens Egetømmer under Kristian IV fra Naaege). Selv Præsten begik Skovtyverier. Det 18de Aarhundrede saa en Træindustri blomstre frem, der forøgede Hærgningerne (Træsko allerede fra 16. Aarhun-

¹⁾ Det skulde da være vore Vandløb og Søer, som stadig venter paa deres Historiker.

drede, Trillebøre fra 1608). Under disse Forhold breder Ilden sig, saaledes opstaar Sejs Hede, og man undlader ganske Opelskning. — Et mere tiltalende Billede af Skovdrift, men til Gengæld fra senere Tid, giver M. K. Zahrtmann i sin Biografi af den bekendte Justitsraad Hans Rømer paa Bornholm (Bornh. 16), en storladen Skikkelse, vennesæl og lunerig, men ogsaa stridbar og bitter, der paa Frederik VI's Tid skabte den nuværende Almindning ud af en Dyrepark i Forfald og som havde endnu mere vidtgaaende Planer om at inddrage hele Højlyngen i en Storalmindning. Han indførte Bøge- og Birkefrø, anlagde Planteskole og Skovveje, drev arkæologiske Undersøgelser, men tærnede sammen med sine Omgivelser som Sandflugtskommisær Peder Jespersen. Det er en smuk og retfærdig Skildring, som fordeler Lys og Skygge ligeligt mellem begge Parter.

I Forbindelse med disse Skovstudier, som man maa ønske mange Efterfølgere, kan anføres J. Linds floristiske Studier: *Levende Planter som Fortidsminder* (Skive 15). Han mener, at en Række af vore Haveurter er oprindelige Lægeplanter, stammende fra Munkenes Medicinalhaver, saaledes Løg, Kaal, Pastinak, Gulerod, Kommen, Asperges, Timian og Merian. Ved Stubberkloster vokser endnu vild Bulmeurt og Skarntyde, ved Ørslevkloster Tordenskræppe, Cynoglossum og Mesterrod, ved Skive Calmus; de er ligeledes gamle Lægeplanter, som Munkene lærte at kende fra Oldtidens Læger, og hvoraf de fleste vokser vildt i Orienten. Forfatteren har næppe Ret i alle sine Resultater (Asperges vokser saaledes vildt paa vore Kyster), men Afhandlingen bør henlede interesserede Botanikers Opmærksomhed paa den nærmeste Egn om vore historiske Steder¹).

Vender vi os fra Naturen til Mennesket, kan paa det sprog-historiske Omraade anføres H. Ussing: »*Stednavne i Sorø Amt*« (Sorø 15). Karakteristiske for dette Amt er Tvillingbyerne (Eks. Fjenneslev lille og magle, Kirke Stillinge og Østre St.), og Delingen er vist sket før kristen Tid, da Tvillingbyerne ofte hører til forskellige Sogne. Derefter gennemgaas Navnene med ældgamle Endelser: De paa -inge (12—13 Stkr.) findes kun i den nordlige Del af Alsted Herred (4) samt i en lang Række

¹) Et andet floristisk Bidrag er et Manuskript fra det kgl. Bibl. om Flo-raen ved Vissenbjerg 1771, udgivet med Noter af Fr. Heide (Odense 16), og fra Dyreverdenen stammer den Bladstrid fra 1808 om Sommerplukning af Gæs-senes Fjer, som Christine Reimer paa ny fremdrager (Odense 16).

gennem Slagelse og de to Flakkebjerg Herreder. Af Løse-Navnet (ligesaa mange) knyttes et Par til Nordspidsen af Alsted Herred, desuden findes enkelte spredte. Endelsen -by forbindes ikke med Mandsnavne, men med Benævnelser paa Naturforhold. Navnene paa -lev (24—25 Stkr.) er forbundne med Stormandsnavne; de klumper sig sammen og behersker en frodig gammel-dyrket Egn. Den halve Snes Navne paa -sted er Stormands-gaarde fra Vikingetiden i Ringstedegnen, og Ringsted selv har efter Forfatterens Mening Navn efter en Kong Ring. Endelig er der 119 Navne paa -torp og en lille Gruppe paa -rød, men kun faa paa -bølle. Siden Dr. Ussings Artikel blev offentliggjort, har Mag. H. V. Clausens store almindelige Undersøgelse set Lyset i »Aarb. f. nord. Oldk.«, som bør sammenholdes hermed og nedenfor er særlig omtalt. — Af *Folkemaal* har Dr. U. gennem Gaardejer Ingvor Ingvorsen i Ulstrup (Terslev Sogn) indhøstet mange gamle Udtryk, der endog for en Del har oldtidsmæssig Farve (Sorø 15). — *Egentlig Oldtidshistorie* driver Dr. Gudm. Schütte, der gennemgaar Himmerlands Navn og Saga (Aalb. 16), og henviser *Teutonerne* (foruden til Thy) til Sjælland (Vordingborgstenens Thiuth og Navnet Tybjerg Herred), mens *Ambronernes* Navn skal leve i Ordet Amrum. En spøge-fuld Folkestudie over Sallingboernes Ejendommeligheder, holdt i en vel gemytlig Form slutter sig hertil (Skive 15). Til Salling henføres Navnet *Sabalingjer* hos Romerne i d. 5. Aarh., og deres Gudetro og Landets Bebyggelse behandles. Som levende Minder findes Harre Herred, der skal have Navn af Offerlunden Hargæ, og sydøst herfor ligger Vium. Tilsvarende Helligdomme fandtes i de øvrige Herreder. — Jevnføres kan Sv. Aakjærs Studier over *Fjends Herred* (Skive 16). Under Henpegen paa de Sophus Müllerske Højrækker viser Aakjær, at ogsaa *Ting-høje* ligger ved Vejene og han bestemmer Fjends Herreds oprindelige Tingsted til et Sted mellem Smollerup og Stoholm. Ved Tastum, som skal indeholde Navnet Thor, laa *Oldtidshelligdommen*, og Borris ved Sparkjær skal indeholde Ordet *Borg* (Borghus). — Til Overgangen mellem Oldtid og Middelalder føres vi af Mag. Thomas Bang, der en for en gennemgaar *Nordfjyns hellige Kilder* (Odense 16) med omhyggelig Anførelse af den tilhørende Litteratur, ogsaa den utrykte. Mange af vore Sundhedskilder, som gaar tilbage til hedensk Tid, er sikkert aldrig bleven anerkendte af Kirken. Vandet maatte vel føres til andre Steder, men ikke bringes under Tag, da det saa mistede sin Kraft, og Karret, hvori det østes, maatte være ubrugt og knustes efter Benyttelsen, saa at man t. Eks. ved Regisse Kilde i Frørup endnu kan

opgrave Skaar i Læssevis¹⁾. — Fra denne Egn af Danmark er ogsaa Glavendrup *Runesten*, hvis nyere Historie siden dens Fund i 1806 af Vedel Simonsens Forvalter skildres af Rasmus Nielsen (Odense 16). I de sidste Aar har et Selskab købt en Lod omkring det fredlyste Stykke til Folkemødeplads, saa at Fortid og Nutid her paa en smuk Maade forenes.

Bidragene til vor Middelalderhistorie i Aarbøgerne er ikke mange. I første Række blandt disse staar Thomas Bangs Fremstilling af *Roskilde Domkapitel i Middelalderen* (Kbhvn 15). Da Forholdene her var ret normale for alle danske Domkapitler, er der Anledning til at give et nøjere Referat deraf.

Kapitlet omfattede den Gejstlighed, der var knyttet til Bispen og Domkirken; det raadede og hjalp Bispen, læste Messer og underviste Præster. Det kan forfølges tilbage til 1074, og indtil 1400-Tallet havde det Ret til at vælge Bispen og sine Embedsmænd. Det bestod af tre Klasser: Prælater, Kanniker og Vikarer.

Blandt Prælaterne var Dekanen Nr. 1, han ledede Kapitlet og bestyrede dets Pengesager. Dernæst fulgte Provsten, som havde den indre Forvaltning, og som nævnes første Gang 1135. Den tredje var Ærkedegnen, som havde de juridiske Forretninger og ligesom Dekanen nævnes første Gang 1225. Endelig oprettedes 1315 Kantorstillingen; han havde Messelæsningen og Sangen under sig.

Disse fire var ogsaa Tilsynsmænd ved Stiftets Kirker, og de tre første havde oprindelig hver sit Sysse under sig. Kannikerne delte Arbejdet i Koret, deltog i Processionerne og havde med Styrelsen af Stiftsgodset og Domkirken at gøre. Ved Bispens Dødsfald eller naar han var borte, overtog de hans Forretninger. »De evige Vikarer« gjorde — i Modsætning til Korvikarerne, en Slags personelle Kapellaner hos Kannikerne — Tjeneste ved de særlige Altre rundt om i Kirken uden for Koret og »havde saa at sige deres Menighed blandt de afdøde«. De dannede et særligt Kollegium under en Prior, og holdt ligesom Kannikerne de saakaldte »Aartider«. I alt var der vel ca. 100 gejstlige ved Domkirken.

I Begyndelsen af det 12te Aarhundrede ophævedes Kannikernes fælles Bolig og Bord, der indførtes efterhaanden en Avancementstige blandt Kanonikaterne. Men til Gengæld be-

¹⁾ Om Rø Kilde paa Bornholm og det tidligere Trefoldighedskapel ved samme skriver Overretssagfører Joh. Bulmer (Bornh. 15), der ogsaa skildrer Sognets Skovrigdom i ældre Tid og dets »Bondeborger«.

grænsedes Valgretten til de højere Embeder; ligesom ved Bispedømmet vilde Paven i det 15de Aarhundrede ogsaa udnævne Dekanen og de øvrige jevntstillede Embeder, ja allerede et Aarhundrede før udpegede han mere og mere Kannikerne. Det varede ikke længe, før ogsaa Kongen greb ind, og han blev i Middelalderens Slutning en langt farligere Modstander end det fjerne Kirkeoverhoved.

Nu er der kun faa Minder tilbage om det gamle Domkapitel. Endnu staar dog i Koret de gamle Kannikestole og det Skab, hvori Arkivet bevaredes, som selv brændte ved Kbhvns Ildebrand 1728.

Man maa ønske, at lignende Skildringer af middelalderlig Kirkeadministration maa finde Plads i de kommende Aarbøger.

Af andre Bidrag til middelalderlig Historie skal endnu anføres Førstelærer Storgaard-Pedersen: *Tvis Kloster* (Ringkøb. 15), der supplerer Linds ovennævnte Artikel ved Meddelelsen om, at Arnika, Perikon og Salvie vokser vildt paa Klosterskoven, og paaviser, at der har været støbt Kirkeklokker ved Klostret. Klosterbygningerne er blevne stærkt mishandlede, endnu 1889 nedreves Kirken, hvis Østmur stammede fra Klostret. — Som Indledning til en arkæologisk Undersøgelse (der her forbigaa) om *Borgmester Mogens Truessøns Badstue* (Præstø 15), som stammer fra 1484, giver Museumsinsp. Hugo Matthiessen en Overblik over Badstuelivet i Middelalderen og Badstuerne i vore forskellige Stæder, nemlig København, Roskilde, Horsens og Aarhus, samt adskillige i Skaane og paa Fyn med omliggende Øer (Badstuestræde o. a. Gadenavne). Den ovennævnte i Næstved var den tredje i Byen i det 15de Aarhundrede.

Fra det første Aarhundrede efter Reformationen stammer den lange Række *Hekseprocesser*, som Postmester C. Klitgaard med stor Flid har samlet fra de forskelligste Tingbøger og offentliggjort (Hjørring, Aalborg, Randers og Skive 1915; se ogsaa Jeppe Aakjær i Skive 15 om en Heks fra 1686). Klitgaard viser, at det drejer sig om ligefremme Epidemier, der strakte sig lige til 1722, da Befolkningen i Salling brændte en Heks; fra 1686 skulde dog alle Landstingsdommene for Højesteret, hvilket lagde en Dæmper paa Udskejelserne. Ejendommeligt er det, at man ogsaa har Eksempler paa, at Mænd blev brændte (Gjøl). Sagerne florerer dog navnlig paa Overgangen mellem det 16de og 17de Aarhundrede; i 1611 var der saaledes en stor Hekseproces i Aalborg, som smittede kraftigt i Omegnen. Det drejer sig aabenbart om Tilfælde af Hysteri, ganske vist parret med en udpræget Herske- og Havesyge, da

man møder mange Sorter Troldkvinder lige fra de uskyldige til de »vitterlige Hekse« : onde Kvinder, som ønskede at gøre Fortræd. Et saadant, særligt uhyggeligt Eksemplar er den bekendte Adelsdame Christence Krukow, som ikke er til at standse i sin Virksomhed; hver Gang hun med Nød er sluppet ud af Klemmen, begynder hun straks paa en frisk. Hun og hendes Fæller vilde »dele den Lykke«, som de tog fra Byens Borgere, og de maa, naar man ser hen til deres Hensigter, betragtes som rene Skadedyr. Ikke uden Grund siger Forfatteren om denne Kategori: »Deres Skæbne var derfor velfortjent under Hensyn til Datidens hele Retspleje«. Men navnlig naar man kommer ud paa Landet, møder man ret beskedne Forbrydelser; den almindeligste var her at kærne i rindende Vand i Dimmelugen for at røve Folks »Konytte«, og i mange Tilfælde drejer det sig om helt uskyldige Stakler, der blev udlagte som Hekse, naar en Besætning døde bort, eller en Ko ikke vilde malke. Procesakterne indeholder mange Ejendommeligheder (»Fødsel« af Voksbørn, Breve i Pose under Armhulerne, Begravelse med tre Græstørv paa Hovedet), men Gennemgangen af de mange Retssager er ganske trættende, Det havde vel været mere formaalstjenligt, om de var bleven underkastede en Bearbejdelse af Udgiveren, saa at de fælles Træk var bleven samlede, og der var føjet lidt Statistik til. — Om beslægtede Emner skriver Severin Christensen: »Poul Fryd«, *Spøgelsepræsten fra Rubjerg* (Hjør. 15), et morsomt Eksempel paa Sagdannelse, thi i samme Tidsskrift for 1916 oplyses det, at man lige til vor Tid har troet paa, at han spøgede i Præstegaarden. Poul Frijs, der var født 1671 og var Præst i Rubjerg 1704—1744, belyses nu gennem Uddrag af Tingbøger samt den gejstlige Rets- og Skifteprotokol fra Herredet og viser sig da at have været en ubesindig og voldsom Mand, der ofte havde Sager for Domstolen og som Regel tabte dem. — Det 19de Aarhundrede tilhører »Seersken og Sandsigersken Maren Bjørn« (skildret af Pastor Hans Kau i Vejle 15); hun var født 1803 i Borris Sogn, og da hun 34 Aar gammel var bleven gift til Lindeballe, sad hun i en stor Virksomhed med at spaa i Kaffegrums lige til sin Død 1872. »Der skal selvfølgelig god Villie til fra begge Sider, for at der kan fremkomme et Resultat, det er da nemt at forstaa«, tilføjer Forfatteren og lader saaledes skinne igennem, at man dog havde ændret sit Syn noget paa dette Forhold siden det 17. Aarhundrede. —

Fra Overtroen er der kun et lille Skridt til *Kvaksalveriets* Verden. Stud. Kai Uldall meddeler »en gammel fynsk Lægebog

eller Cyprianus« (Odense 16), som stammer fra Tiden 1800—1810; største Delen er gamle Husraad, men andet er hentet fra trykte Lægebøger, og enkelte ældgamle Trylleraad møder os ogsaa (saaledes til »at dölle Ild«). — Lærer Møller-Græsdals Afhandling »De kloge Koner i Vesthimmerland« (Aalb. 16) behandler Dynastiet Maren Honning i Vindblæs, som virkede gennem fire Slægtled: Bedstemoder, Moder, Datter og sidstnævntes Broderdatter, som endnu opretholder Traditionen. Skønt lidet kritisk giver ogsaa denne Opsats Bidrag til Folketroen og supplerer Læge Carøes mange værdifulde Skildringer af Kvaksalvere. — En saadan har sin Plads i Svendb. 16: »Anna Jønsdotter. Den svenske Mirakelpige paa Valdemarsslot 1839«, og Carøe skildrer her en skaansk Bondepige, over hvem selve vor Kongefamilie synes at have holdt en beskyttende Haand, og som af Baron Juel-Brockdorff kaldtes til hans Datters Sygeleje. Hertil strømmede saa en Mængde syge fra hele Sydfyen, paa en enkelt Dag 200. Bondepigens Virkemidler var Haandspaalægning og Fremsigen af nogle Vers. (»som en Engel havde lært hende«), derhos »nogle hjertestyrkende Draaber«, Trøldrøelse etc. Over for Baronessen desuden »den magnetiske Kur«, som hendes Fader paastod havde hjulpet. — Om en Kollega af Lavet har Læge Carøe skrevet i »*Roskildetægen Henrik Preussmanns Domfældelse 1653*« (Kbhvn 15); han var fra Osnabrück og mistede sin jus practicandi for at have voldt et Barns Død ved fejl Behandling. Paa en saadan Domfældelse kendes kun eet senere Eks. ved Højesteretsdom 1820. — Endelig skal nævnes Læge A. Krogs fortjenstfulde »Omrids af Lægevæsenet i Ringkøbing Amt indtil 1915« (Ringk. 15), der som Indledning til en Embedsetat fortæller Lægevæsenets Historie fra 1775, da man fik den første statsansatte Læge, mens saadanne fandtes i Viborg og Ribe Amter fra d. 16de Aarhundrede. Derimod var der tidligere Bartskeerere i Holstebro og Ringkøbing, Stadskirurger, som havde en haard Konkurrence med Kvaksalvere. Man maa haabe, at den Art Embedsetater ogsaa vil fremkomme i andre Amter og omfatte andre Arter Embedsmænd, da Erfaringen viser, at de er vigtige Hjælpemidler ved historiske og personalhistoriske Detaljundersøgelser.

Naar man vender sig til den egentlige *Agrarhistorie*, er der Grund til først at pege paa et vigtigt og hidtil lidet benyttet Hjælpemiddel til det 18. Aarhundredes Historie. Ved Forordning af 25. Juni 1735 paalagdes det Stiftamtmandene at udsende Relationer om de økonomiske Forhold i deres Amter, og 8 Aar senere fik Sekretæren i danske Kancelli E. J. Jessen, der

havde fattet den Plan at udgive en dansk-norsk Landbeskrivelse, Tilladelse til at rette 33 Spørgsmaal (nu ogsaa om historiske og arkæologiske Emner) til de samme Embedsmænd og til de privilegerede Jordbesiddere. Jessen fik forøvrigt aldrig det indkomne Stof bearbejdet, og uafhængigt heraf samlede siden Pontoppidan Stoffet til sin »Atlas«. Den første Samling Besvarelser findes i Kommercekollegiets Arkiv i Rigsarkivet, den anden i det kgl. Biblioteks Haandskriftsamling, men der er store Huller i begge Serier. Heldigt er det da, at de til en vis Grad kompletterer hinanden, idet de jydsk Indberetninger er bedst bevarede i Rækken fra 1735, medens Samlingen fra 1743 er stærkere for Fyns Vedkommende.

Af den første Række har nu Protokolfører Chr. Christensen offentliggjort den vendsysselske (Hjørr. 15—16), og Student Uldall den fra Vestfyn (Odense 16) (dog efter en Bearbejdelse), medens Uldall tillige meddeler Amtmand Adellers Indberetning fra 1743 om Nyborg Amt (Svenb. 16). Herhen hører ogsaa Herredsfoged Dorschæus' Beretning om Skive og Salling 1735 (Skive 16), og de to Skildringer af Hindborg Herred (Skive 16) og V. Tørslev og Svenstrup Sogne (Randers 15), som ligeledes hører til 1743, er aabenbart Besvarelser af Jessens Spørgeskema. Tager man hele Materialet under eet, maa det siges at give et fortrinligt Billede af disse Landsdeles Tilstand paa Kristian VI's Tid, men det maa rigtignok tilføjes, at dette Billede er meget mørkt (jfr. Side 52). I Vendsyssel er Stude- og Hestehandelen i stærk Tilbagegang, og Skovene udgaar. Der er 79 Hovedgaarde, men de fleste er forgældede, og Bondens Tilstand er ubeskrivelig slet; hans Varer er $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ Gang lavere i Pris end før, og samtidig er Folkelønnen høj. Folkene røgter med Tobakspiben i Munden, og der er store Debaucher med Brændevin. Ingen vil derfor fæste Gaarde, og Amtsforvalter Hauch opfordrer til at tvinge de unge Karle til at tjene for Kost og Løn, altsaa et nyt Stavnsbaand. (Her møder vi Tjenestekarlespørgsmaalet, der sikkert hidtil har været altfor overset ved agrarhistoriske Studier). Indsidderen faar derfor i Høstens Tid dobbelt saa høj Løn, som tidligere for hele Aaret. Heller ikke Kvinderne vil tjene. Ejendommeligt er det at se, hvor megen Vævning der er i Hjørring; Bondepigerne foretrak at søge til Industrien frem for til Landarbejdet. Naturligvis gaar under disse Forhold ogsaa Købstæderne tilbage; Tolden i Fladstrand sank fra 1722 til 1733 til under det halve, og Bønderne kunde i Almindelighed ikke sælge Korn. Fra Skive hører vi de samme Klager: Byen er i Tilbagegang, og Salling er i Tilbagegang; der er for mange

Herregaarde, og Bønderne opgiver Ævret. Ved Kyndelmisse er hans Lade tom. Samtidig roses dog Sallingboen for Trofasthed og Stadighed, men han er for konservativ. Ogsaa fra V. Tørslev møder os den samme Ros: Bønderne er ikke som de sjællandske fortrædne mod fremmede, og der er her Fremskridt; »man hos mange af dem ikke meere finder den gamle Eenfoldighed og Bondetaabelighed«. Denne moralske Fremgang formaar dog ikke at bøde paa det iøvrigt saa uhyggelige Indtryk. Paa Vestfyn er Billedet ikke forskelligt: »Agerbruget kan her ellers ikke forbedres«. Kornpriserne er lave, der er paa Einsiedelsborgs Gods Gødningmangel, da Almuen ikke kan holde Kreaturer nok, desuden volder Tjenestefolkproblemet ogsaa her Vanskeligheder. Bønderkarlene gifter sig tidligt, lejer Huse og ligger paa egen Haand. De samme Debaucher med Tobak og Brændevin som i Vendsyssel. Af Købstæderne staar Odense forholdsvis bedst (7—800 Indbyggere!), og selv her er der Tilbagegang, da man ikke mere som i gamle Dage selv henter sine Varer fra Spanien, Frankrig, England, Holland, Riga og Königsberg, men i Stedet lader Lübeck og Flensborg hente dem og høre dem ud. I Omegnen af Middelfart opkøbte Gaardmænd og Husmænd alle Varer ved Landprang og afsatte dem i Fredericia. Lidt bedre var maaske Tilstanden i Sydfyen, skønt Adeler klagede over Skovenes Tilbagegang, Jordernes Udpining ved den stadige Havedyrkning, Nedlæggelsen og Besaaningen af Frugthaverne, men han søjede til, at der ikke var nær saa mange Husmænd her som paa de sjællandske Godser, og han roste Befolkningen for Arbejdsiver og Spar-sommelighed, Ærbødighed mod overordnede, Tjenstagtighed og Trofasthed. De samtidige Præster i Sydfyn udtaler sig dog langt bitrere om Dumhed, Intrigant, Dovenskab og Hævn-gerrighed, dog galdt dette maaske særlig om Tyendet.

Der er vel næppe Tvivl om, at vort Landbrugs Tilstand aldrig har været saa slet som henimod det 18. Aarhundredes Midte. Gaar vi herfra henimod vor Tid, bliver Billedet stadigt lysere, men det samme gælder, hvis vi fortsætter den modsatte Vej, der jo navnlig har historisk Interesse. Først vil vi dvæle ved Spørgsmaalene om *Landsbyernes Anlæg* og *Jordernes Drift*, og Aarbøgerne giver mange Bidrag til Besvarelse heraf. Redaktionen af »Vejle Amts Aarbøger« har i de sidste Aar ligefrem gjort sig det til Regel at meddele Gengivelser af *Bykort* fra Matrikelarkivet, og dette burde i høj Grad lokke andre Redaktioner til Efterfølgelse. 1915 fik man Planer over Trelde, Børup og Bramdrup fra Udskifningstiden 1771—1821 (dog ikke

over Bymarkerne); hertil kom et gammelt Kort fra det kgl. Bibliotek over Kolding Rytterdistrikt c. 1720. Tillige gøres der opmærksom paa de upublicerede Kort samme Steds over Antvorskov, Tryggevelde, København, Frederiksborg, Kronborg og Vordingborg Rytterdistrikter. 1916 gengaves Bykortene fra Egved og Ødsted Sogne fra 1773, og de sammenlignedes med tilsvarende fra 1821, der viste, at mange Gaarde i Mellemtiden var udflyttede, og at til Gengæld en Række nye Huse var opstaaede. Som yderligere Illustration tilføjedes to Indberetninger fra Præsten Knud Storm til Biskop Bloch i Ribe 1766 og 1768, hvoraf man ser, at Gaardene som Regel var Bindingsværk med Lervægge, og at det tidligere Ryttergods ejedes af Bønderne. Men til Trods for Selvejet var Kaarene ikke gode. Jorden brugtes i 6 Aar og hvilede derpaa i 6 Aar; paa Grund af Egnens Skarphed gav Rug kun 4, Havre endog kun 2—3 Fold. Da Konge- og Kirketienderne nemlig var solgte, og Bønderne maatte yde dem i Kærven, gik Foderet bort, hvoraf fulgte, at Besættingerne svandt ind, og Gødningen forringedes, saa at endelig ogsaa Avlingerne gik tilbage¹⁾.

Udskiftningskortene er ogsaa benyttede for Silkeborgegnen af Edv. Egeberg i hans Skildring af *Linæa Sogns Byer* (Aarhus 15); Forfatteren har ligeledes gennemgaaet Lensregnskaberne og optegnet ikke blot Gaardenes oprindelige Navne, men ogsaa gamle Agernavne. Linæa selv var en udpræget »Ringby« med en Del Huse liggende under Gaardene. Disse var firlængede med smalle og lave (9 × 3 Alen) Bygninger af Egebindingsværk med »jordgravne« Stolper, og Tagene var tækkede med Straa eller Lyng. — *Jelling* er beskrevet af Seminarielærer Marius Sørensen (Vejle 16); Byen, der var den gamle Plads for Syssel- og Herredstinget, dannede oprindeligt et Parallelogram, som kun brødes af Højene, men desuden havde Byhyrden og Smedden deres Huse deri. Den førstes daglige Gerning skildres meget malende. — En særlig omhyggelig Skildring er Poul Bjerges af *Hodde og Tistrup* inde paa Heden (Ribe 15); den er godt underbygget med Tal. I Hodde var der 1688 16 Gaarde og 7 Byggesteder, og i Tistrup samtidig lige saa mange Huse som Gaarde (25 af hver Slags), og paa 24 Gaarde boede der 39 Familier. I Stedet for Trevangsskifte var der Rotering af Jorderne paa

¹⁾ Karakteristisk er det, at Fiskeriet i en Indsø laa til Koldinghus, men for at slippe for at gøre Hoveri med at fiske, havde Bønderne om Vinteren ført Grene ud paa Isen, saa at der om Sommeren ikke kunde drages Garn i Søen.

4—6 Aar, af hvilke 2—3 Aar var Hviletid; saa »ond« og »skarp« var Jorden. Men Stavnsbaand og Hoveri hvilede til Gengæld ikke saa tungt paa Befolkningen. — For *Jerne Sogn* ved Esbjerg fortsætter Overretssagfører Arne Sundbo sine Skildringer (Ribé 15), der imidlertid ikke er fri for altfor dristige Slutninger (Boldesager sættes lig Baldersager og skal paa Grund af Navnet være bebygget efter Kristendommens Indførelse). Interessant er det dog heri at følge den stærke Udstykning af Gaardene navnlig i 1560'erne, og da man i det 17. Aarhundrede ophørte hermed, satte man flere Fæstere paa samme Gaard; lidt senere optræder den store Mængde Husmænd¹). — Oppe i Randersegnen behandler Gaardejer Aage Sørensen i en vel-skreven Artikel (Randers 15) *Ommestrup* Hovedgaard, der fra at være adelig Sædegaard var sunken til i det 17. Aarhundrede at drives af Fæstere, samt de underliggende Bøndergaarde. Han viser, at man ikke maa overdrive Svenskekrigens Virkninger, thi i Følge Præstebereftningen laa ingen Gaarde øde 1661, og kun een Fæster var død under Krigen. Men ganske vist var der en stærk Tilbagegang i Landbruget, naar det sammenlignes med 1573, da Udsæden paa Hovedgaarden var 3 Gange saa stor, og Høavlen endog 10 Gange saa stor. Nu var der kun 10^{1/2} Td. Udsæd paa 13^{1/8} Td. Htk., og Skoven var 1665 sunken fra 200 Svin til 70. Gennem Resten af Aarhundredet vokser Ødegaardenes Tal, og 1690 havde 12 Gaarde tilsammen ikke større Besætning, end der nu kan ligge til 1 Gaard, ja en Gaard havde kun Loft over 3 af sine 8 Fag.

Vi har her for Jyllands Vedkommende fulgt en Række Landbrugsskildringer, især fra det 16. og 17. Aarhundrede. Men den ypperste Beskrivelse, som Amtstidsskrifterne har bragt, stammer fra Fyn og fra en adskilligt senere Tid, nemlig 1831. Præsten i *Dreslette* ved Assens, V. P. Seidelin, har efterladt en topografisk Skildring af sin Egn, der i Manuskript findes i Landsarkivet i Odense, men et Uddrag er udgivet af Pastor John M. Møller (Odense 16). Det kan her kun være Opgaven at henvise til denne værdifulde Kilde til vor Landbostands Historie i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og at fremdrage enkelte Træk; iøvrigt maa interesserede henvises til selve Artiklen, der i høj Grad fortjener at læses. Her gives Kornpriserne fra 1651 og følgende Aar (stærkt synkende indtil

¹) Af den nedenfor Side 74 meddelte Beretning om Præsterne i Øslos, Vesløs og Arup Pastorat ser man, at Husenes Antal ogsaa her steg voldsomt mellem 1553 og 1690.

Krigen) og Tal paa dem, som bortreves af Pesten 1659—60 (91; det normale Tal pr. Aar var 6). De største Lodsejere i Sognet var baade 1664 og 1688 Hagenskov og Løgismose; Udsiftningen fandt Sted 1789, men var kun sparsomt forbunden med Udflytning før langt ned mod Forfatterens Tid. Hoveriforordninger gennemførtes henimod Aar 1800; Indfæstningerne var 1831 mærkeligt lave, og Tiendeforeninger ganske almindelige. Derimod klages der over Folkelønningerne, som i Løbet af 50 Aar var firdoblede¹⁾.

Fremskridtet var dog ikke saa stort, som man havde kunnet vente. Kløver og Kartofler var bleven indførte et Par Menneskealdrer tidligere; Skov var ryddet, Vand afledet, og Mose udfyldt. Men Driftsmaade og Sædskifte var bleven uforandrede, som for flere Aarhundreder siden. Hjulplow brugtes endnu og nød Anseelse. Bonden var overordentlig konservativ og holdt sig til Smørproduktionen som den sikreste, skønt det var en daarlig og lavt betalt Handelsvare. Præsten maatte gaa i Spidsen med Helbrak, Mergling, bedre Sædfølge og Raps- og Hvededyrkning. Desuden skød Bønderne Skylden paa Hovningen, og denne var virkelig endnu saare trykkende paa Grund af Hovfolkenes stigende Vellevned. Men den jordejende Befolkning maa ogsaa bære sin Del af Skylden; der arbejdes efter Præstens Mening mindre, men soves mere end forhen, og der spises stærkt og ofte. Velstand gav sig Udtryk i Sølvure og Merskumspiber, men samtidig fandtes der ingen grundmurede Bygninger, og Straatag var den eneste Regel. Ogsaa om Haandværket gives interessante Oplysninger (60 Familier, heraf de 21 knyttede til Vævning), ligeledes om Bondebryllupper og andre Gilder, som forbigaas her.

Ikke meget senere i Tid er afdøde Folketingsmand Lars Dinesens Fremstilling af »en vestsjællandsk Bondegaards Drift for 70 Aar siden« (Holbæk 15), men den er holdt i adskilligt lysere Farver. Gaarden ligger paa Kulby Mark i Finderup Sogn og omfattede 64 Tdr. Land, delte i 8 Skifter, heriblandt et Aar Helbrak. Den Gang brugtes endnu Hjulplow og Træharve, først 1844 indførtes Svingploven. Udsæden var 1 Tønde pr. Td. Land, og i Almindelighed avledes 10—12 Fold af langstraet Sæd, af Hvede en Gang 20 Fold. Smeden, Hjulmanden og Væveren »gjorde deres Dage« for Gaardmændene, mod at disse til Gengæld pløjede for dem. — Nu kommer desuden Op-

¹⁾ I Aalborgegnen var Folkelønningerne derimod 1818—19 lave, kun 20 Rdlr., men hertil kom 1 Td. Rug og Byg (Aalborg 16 Side 399).

gangstiden, der ogsaa har fundet sine Skildrere i Amtsaarbøgerne. H. Okholm beskriver *Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab* (Ringk. 16), som stammer fra 1820 og oprindeligt omfattede 27 Medlemmer, heraf dog ikke en eneste Bonde. En Forløber var det fynske Selskab, som var 10 Aar ældre. De ledende Kræfter var ofte Præsterne, som ved deres forbedrede Drift af Præstegaardsjorden og Haverne havde været Foregangs-mænd for Bønderne. Her var det Provst Krarup i Vejrum som var Føreren, og man vilde fremme Landbruget bl. a. ved Forsøg og ved Præmier for Husmænd. Der holdtes regelmæssige Møder hver anden Maaned, udenforstaaende kunde deltage, og det er smukt at se den Offervillighed og Idealitet, som prægede Forhandlingerne. Navnlig udmærkede Proprietær Tang sig ved sin Iver for Skolens Udvikling og for Forbindelsen med England. Man anskaffede enkelte amerikanske og tyske Plove, men Hjulploven vedblev dog endnu en Menneskealder at være Amtets eneste Plov (jfr. Fyen), og Præmiepløjninger vakte Sansen for god Pløjning. Man afbrændte Mosernes Overskorpe og saæde i Asken. Mergelen fulgte efter; den var gammelkendt (fra 1746), men frygtet og forefandtes desuden sjældent. Først i 40'erne blev den mere almindelig ved Skolelæreren i Sevels Virksomhed. Kalk brugtes ved Siden heraf, og i Tyverne foreslog Krarup nedpløjet Spergel. Ligeledes prøvedes Fiskehoveder, Guano, Benmel og fosforsur Kalk (fra 1857). Fodringsforsøg løb jevnside; Dyrkning af Hør prøvedes; kort sagt, Selskabet greb ind paa en Mængde Omraader. — Parallel med Ringkøbing Amts Selskab kan sættes den *Landvæsensskole paa Frenderupgaard* i Odsherred, som Skolelærer Schow i Grevinge fik oprettet 1839 (beskrevet af Pastor Petersen-Blidstrup i Holb. 1916). Meningen med den var, at den skulde føre Landhusholdningsselskabets Driftsmetoder ud blandt Folket, og Schow var vel egnet dertil; han havde Kultur fra Hjemmet og var baade en ivrig Skolemand og stærkt paavirket af Drewsens landøkonomiske Skrifter. Under kraftig Konkurrence af en Række Husmænd, som ønskede den forfaldne Frenderupgaard udstykket, fik han Rentekamret til at gaa med til sine Planer, og gennem Landhusholdningsselskabet fik han en let Plov til 2 Heste. Mønsterdriften lammedes ved Gaardens Brand, og han mødte desuden Kritik, bl. a. i »Fædrelandet« (»ej skal være i Stand til at pløje en ordentlig Fure«, hed det om ham), men han holdt ud og knyttede til de praktiske Øvelser Forelæsninger om Aftenen for Karlene (over Agerdyrkningslære), samt Læsning, Skrivning og Regning. Men i 1848 krævede Biskop Mynster Ad-

skillelse mellem Læreanstalten og Skolen, hvor Schow imens havde holdt Hjælpelærer, og han maatte give Afkald paa den første (underviste til 1869, død 1880)¹⁾.

Om Landboernes Handel drejer sig Postmester Klitgaards Studie: *Den vendssyselske Skudehandel* (Hjør. 16), og et Supplement hertil giver for Thy S. Ditlevsen (Elsted) (Thisted 15). Fra Lønstrup, Løkken og Blokhus kan denne Handel paavises siden 1632, dog var Skuderne i den ældste Tid norske, og først fra 1673 har man sikkert Bevis paa, at Beboerne selv sejlede til Norge (dog allerede 1665 fra Hanstholm og Klitmøller). Denne Virksomhed fortsattes til Næringsloven af 1857, og Klitgaard kan skildre den paa Grundlag af Handelsarkiv og Tradition fra sin egen Familie, der i mindst 5 Slægtled har ernæret sig ved denne Handel. Den var i stort set en Udveksling af Korn mod Tømmer, og Varerne angaves ved nærmeste Toldsted, hvorpaa en Strandrider inspicerede Udførselen. »Sand-skuderne« blev trukne ud i Vandet og ladedes paa et Par Alens Dybde, og der handledes om Efteraaret, naar Sæden var i Hus. De fladbundede eller meget runde Skuder rummede til 100 Tdr. Korn, ofte en meget uren Vare; en Prøve indeholdt 1802 kun 32% Rug. Hvem mindes ikke »Terje Vigen«? Eksport af tørrede Flyndere og Sild fandt ogsaa Sted, dog mere til København og (maaske) Hamborg; ligeledes indførtes Kakkelovne fra Norge. Med Købstæderne maatte Befolkningen føre en haard Kamp for at værne om sin Handelsfrihed; i d. 19de Aarhundrede sejlede man ogsaa paa England, men allerede før 1807 havde den thylandske Skudehandel kulmineret, mens den vendssyselske først gik tilbage fra ca. 1850. Saa sent som i 1908 stansede først den sidste Skude fra Løkken. Skudehandelen nød betydelig Anseelse, ved en Udslibning medvirkede jo ogsaa indtil 70 Mand, men ogsaa om romantiske Hændelser kan Forfatteren berette (f. Eks. Pengeskrinet i Kjul).

Vor Landbefolknings daglige Liv er naturligvis et af de mest yndede Emner i de lokale Tidsskrifter. Kildebrøndes *Kirkebøger* er statistisk bearbejdede af Lærer L. J. Dyre fra 1813 til 1907 (Kbhvn. 16); de viser, at Folk i ældre Tid ingenlunde blev gamle. Gennemsnitsalderen er inden for Perioden steget fra 54^{1/2} til 61^{1/2} Aar. Ægteskabsalderen for Mænd synker, mens den stiger for Kvinder. Ægteskabernes Antal aftager

¹⁾ Et tankevækkende Billede af Landmændenes Kaar efter 1814, da Prijerne sank, men Folkeløn og Købmandsvarerne holdt sig, og Skatterne steg, giver »Grams Brev« (Sorø 15).

iøvrigt, og især gælder dette for Enker og Enkemænd. Først fra 1832 har Kirkebogen Vedtegninger om Ligsyn. Under Frederik VI var der Visitats hvert 10de Aar. — Fynske Kirkebøger fra Sandager ved Assens oplyser om Svenskernes Plyndringer efter Slaget ved Iversnæs (gengivne af Gaardmand Rasm. J. Jensen (Næs) i Odense 15); 8 Mænd i Sognet blev dræbte ved Svenskernes første Indfald, 3 af de allieredes Tropper, desuden bortførte Svenskerne 6, de allierede 3. — Egebjerg undersøger d. 18de Aarhundredes *Dødsboer* fra Linaa Sogn (Aarhus 16) og finder i dem en givende Kilde: Jernkakkelovne og Ure var sjældne, men Brændevinstøj almindeligt; pietistiske Bøger fandtes lige fra 1601. Heste-, Faare- og Svineholdet var stort, det sidste skyldtes de udstrakte Skove og Almindinger, derimod var der færre Køer. Der opgives adskillige Indfæstningssummer, og en Selvejergaard solgtes for 150 Rdlr. Derimod er Sædudbyttet ikke tilfredsstillende behandlet, man faar ikke at vide, hvor mange Fold Jorden gav. — Om »*Skelbreve* og Skeltrætter« (Ringk. 15) skriver Palle Fløe; heri bl. a., at man lagde Kul, Flint og Sinner (Jernahl) under Herredsskelstenene; et *Lavs brev* fra Sandager 1809 viser, at en Nabobys Bønder blev sat ud af Lavet (Odense); *Bydebrev* til Begravelse og Bryllup fra 1853 og 1854 meddeles (i Vejle 15), og et Bondebrev af 1683 (Laa-land 16) er fra en Mand, der har maattet forlade sin Gaard og nu maa have »*Skrifteseddel*« fra sin gamle Præst, før han kan komme til Alters paa det nye Sted. Vi faar Prøver paa »*Testimonier*«, korte Skildringer af en afdøds Liv til Oplæsning ved Begravelsen, forfattede i d. 18de Aarhundrede, i Reglen af Degnene (M. Skovbo i Odense 15). — Endelig er *Joh. Jak. Rincks Dagbog 1838* om hans Fødtur fra Mønsted til Spøttrup meddelt i Skivebogen 1915; Tastum Søs Omegn minder ham om Egnen ved Sodoma og Gomorrha, han skildrer Landbruget i Salling som langt tilbage (ingen Brak), og kun hos Nis Nissen paa Spøttrup glæder han sig, nemlig over de 200 Stude, »de smukkeste i Jylland«. Dog ansaa han det for givet, at Driften heller ikke her betalte sig, og at den kun blev holdt oppe ved Hoveriet¹).

Som Afslutning paa Bøndernes Historie kan tages deres aktive *Kamp for økonomisk, kommunal og politisk Selvstændig-*

¹) Sammesteds skriver Jeppe Aakjær en Biografi af Nis Nissen, hvis Navn endnu lever i hans store Legat til fem jydsk Latinskoler; han var en Bonde-søn, der var født 1771 (død 1848) og havde haft drøje Aar paa Spøttrup efter 1813.

hed, og ogsaa hertil giver Amtsaarbøgerne gode Bidrag. Seminarielærer Karl Rasmussen skriver om: Ole Villumsen og Vestenborg Bønders Frihedskamp (Laal. 15). Godset laa tæt uden for Nykøbing og var oprettet 1766 af Agent v. Westen, der havde drevet det i Vejret; Krongodstidens Restancer var opførte, saa at Vestenborg fra en Købesum i 1766 af 53000 Rdlr. i 1807 var steget til 300000. Men paafaldende mange Gaarde havde i Løbet af denne Tid skiftet Fæstere, og Hoveriet var blevet stærkt forøget, saa at v. Westen var bleven grundig forhadet. 1790 nægtede Bønderne at gøre Høstarbejde, og den nye Ejer (fra 1778) Thestrup tilbød da at sælge Gaardene. Men Kampen om Salget varede i 17 Aar. Sagen var, at Kongen kom Bønderne i Forkøbet og selv overtog Godset 1791, skønt Chr. Reventlow paa Rentekammerets Vegne havde lagt hele Salget til Rette for Bønderne, saa at 9 Byers Beboere skulde købe Godset under eet og i Løbet af 8 Aar udskifte det; Skovene skulde stilles under Rentekammerets Styrelse, og ingen Gaard maatte sælges videre, før den var tilbudt Husmændene og det unge Mandskab (der var 83 Huse paa 74 Gaarde). Ogsaa Husmændene fik Ret til at købe deres Huse. Efter at dette var strandet, begyndte altsaa Kampen paa ny fra Bøndernes Side, denne Gang mod Kronen; Ole Villumsen rejste 22 Gange til København og tilsidst opnaaede han ved personligt Møde med Kronprinsen Selveje for Bønderne i Stedet for Arvefæste. Men da Staten nu solgte (1807), havde den tjent 100000 Rdlr. paa Forretningen.

Om en noget senere Tid handler N. Olesen Hulsteds Artikel: *Stænderforfatningen* og dens Gennemførelse i Ringkøbing Amt (Ringk. 15). Amtet bestod 1834 af to Valgdistrikter; i det første var der 74 valgbare og 488 Vælgere, hvoraf 92% stemte (paa Ole Kirk), i det andet stemte 88%. Derimod var Købstadvælgerne noget mindre ivrige. Man valgte allerede denne første Gang Bønder. Iøvrigt handler Afhandlingen om Ole Kirk og hans Virksomhed (Tiendekornet og Ophævelsen af Tiendetvangen). Interessant er navnlig Fjelstrups Forslag om at sætte en Grænse for Antallet af Husmænd i Fæstehuse. — Om Stænderne i Virksomhed handler P. A. Petersen: *Stænderdeputeret*, Sognefoged Christian Petersen, Karlslunde (Kbhvn. 16). Denne Mand, der var født Københavner, men havde købt Karlslundegaard og ægtet en Bondepige, var dygtig og kundskabsrig og stod højest blandt Bønderne i Roskilde Stænderforsamling i Fyrreerne, var ivrig for Arvefæste, Selveje og Højtidsofrets Afskaffelse, for Husmændenes forbedrede Stilling, en Landbohøjskoles Oprettelse og almindelig Værnepligt. Endelig havde han

en varm Interesse for den sønderjydske Sag. Her behandles ogsaa Spørgsmaalet om Stænderkomiteers Oprettelse, der foretoges af Regeringen, men mødte Modstand hos Bønderne, skønt de vistnok vilde have haft statslig Betydning. Dog, det Øjeblik kom, da »Almuevennen« skrev: »Han var god nok som Sognefoged Chr. Petersen, men mindre heldig som Kammerraad Chr. Petersen«, og han styrtedes 1847, skønt Beskyldningerne mod ham synes at have været uretfærdige († 1863 i Roskilde). — Et interessant samtidigt Eksempel paa *det nye Kommunalstyres* Virksomhed er meddelt af Erthøll-Nielsen i hans Skildring af Sogneforstanderskabet for Kongerslev-Komdrup, der oprettedes 1841 (Aalb. 16). Den ældste Forhandlingsprotokol viser 11 Medlemmer, hvoraf 3 var selvskrevne; man holdt 10 Møder aarligt og behandlede især Skole- og Fattigsager samt Vejvæsen. Gennem hele Virksomheden gaar en tydelig Stræben efter at højne Moralen: Man drøfter Brændevinsbrænding og ulovligt Krohold og appellerer til deres Æresfølelse, som driver dette sidste. Tillige indfører man et Sognebibliotek, indsender Begæring om Legestuernes Indskrænkning (til Herredsfogeden) og fremmer 1848 Oprettelsen af en almindelig Folkevæbning.

Saa kommer vi ned til *den frie Forfatnings* Indførelse i 1848, og Fernando Linderberg har biograferet et Medlem af den grundlovgivende Rigsdag, Kristen Larsen (Odense 15). Han var udgaaet fra et rationalistisk Gaardmandshjem, men den religiøse Bevægelse ved Ole Henrik Svane greb ham (om Svanes, Kristen Madsens og Skræppenborgs Virksomhed se Begrups nye Historie); fra den pietistiske Kreds gled han atter ind under Paavirkning af Grundtvigs »Søndagsbog« og stiftede et lille Læseselskab over denne paa Hindsholm. I Kommunalbestyrelsen blev han en Leder i Kampen mod Embedspartiet, og han valgtes efter Grundlovsforsamlingens Afslutning til Rigsdagen fra 49 til 55. Her sluttede Kristen Larsen sig til det grundtvigske Venstre, og han var naiv og rørende, udgød Taarer og skrev patetiske Breve til sin »Hulde, elskede Ane« i Hjemmet; svulstikomisk er saaledes hans Skildring af den grundlovgivende Forsamlings Aabning. Som Smaamand uden aandeligt Særpræg har han dog sin Interesse som en Type paa de første læge Grundtvigianere. — Saa var der mere Tømmer i Peder Jensen (Estrup) (1815—95), der faar sin Skildring af J. V. Christensen (Sorø 15); en alvorlig og støt Fæstebonde fra Holbæk Amt, tidlig udviklet og følgende godt med gennem Hovedstadens Aviser, saa at han 24aarig var Medlem af Skolekommissionen og 1842 blev Sognefoged og Lægdsmand. Han er et Eksempel paa de

kongetro Bønder, men Bondecirkulæret 1845 vakte ham og aabnede hans Øje for Bondestandens Særstilling. Endnu stoled han dog paa, at Kongen vilde hjælpe, blot han blev oplyst, men skønt han hele Livet igennem vedblev at være loyal Undersaat, gik han stadig til Venstre, var i 50erne meget ivrig for Fæstesagen, støttede i 70erne Oprettelsen af Zahles »Folketidende for Midtsjælland«, og var som skarp Modstander af Estrup 1883 Overbringer af Resolutionen fra Herthadalen til Kristian IX, ved hvilken Lejlighed han optraadte skarpt og bestemt. Samtidig hermed løb hans Virksomhed for Indre Mission, og ved sit Guldbryllup 1888 udtalte han sit Livsprogram. En af de støtte Bønder, »der i Middelalderen stod frem paa Ringsted Ting og talte mod de mægtige Høvdinger«. — I Holbækaarbogen 1915 har J. P. Jensen Høng fortsat sin værdifulde Beretning om Hans Jensen fra Kundby, en mild og fast Natur, der har Ære af sit trofaste Forhold til J. A. Hansen. Heri skildres dennes Brud med Gleerup 1855 og Lundebjerggrundlovsfesterne i 50erne under Tryk fra Ministeriet Ørstedes Side. Da J. A. Hansen overbevistes om Kasseangel i Brandkassen og saaledes havde misbrugt sin »Honnørpost«, anklagedes Hans Jensen som Revisor, men frikendtes omsider for Højesteret 1884. Rørende er Beretningen om hans Møde med den syge J. A. Hansen efter Bedrageriets Opdagelse. »Mere ærlige og pligt-opfyldende Modstandere end disse (nemlig foruden Hans Jensen den i en foregaaende Aarvog skildrede Jens Gregersen) havde Herremændene og Embedsstanden ikke«.

Gaar vi uden for Bondestanden, møder vi ogsaa interessante Bidrag til *den øvrige Landbefolknings Historie*. Læge M. K. Zahrtmann fortæller i »*Hundemordet i Bolsker*« (Bornh. 15) om en Episode fra 1670, en af de voldsomme Æresstridigheder, der karakteriserer det 17de Aarhundrede. Præsten har kaldt Toldskriveren en »Rakker«, fordi denne har slaet hans Hund ihjel med en Stok, og vil lade sætte »Rakkerbaljen« for hans Dør. Men Præstens Vidner er falske; en af dem har med en Naal stukket Hul paa sin Finger og med sit Blod skrevet et Løftbrev om ikke at vidne mod Præstens Vidner. Præsten beskyldes ogsaa for at have ført skammelig Tale om Kongen. Dette afviste ganske vist Landsdommeren, men i Højesteret blev Spørgsmaalet taget op paany. Sagen endte med Præstens Dødsfældelse. — Et andet læseværdigt Bidrag til det 17de Aarhundredes Kulturhistorie er Højskoleforstander Povl Hansen (Vallekilde): »*Om Dorte Skov*, hendes Venner og hendes Fjender« (Laal. 16). Nævnte Dame var en tidligere Tjenestepige, som

var gift med den gamle Lave Eriksen Bille i hans andet Ægteskab. De var begge Skaaninger, men han ejede desuden Havrelykkegaard paa Laaland, hvor han var Landsdommer, 1679 beskyldes hun for at have talt ondt om Kongen for de mange Skatter og for Behandlingen af Griffenfeld, til hvis Slægt hun regnede sig. Højesteret frikendte hende dog. Efter Mandens samtidige Død kom Dorte i Strid med sine adelige Stedbørn, men fik, til Trods for at disse søgte at sværte hendes Fortid, dog 2000 Rdlr. og Gaarden til Enkesæde. Som Enke var hun, efter en Lejermaalssag med Kristian Schack, meget ivrig for at realisere sin Plan om et Ægteskab med en Hollænder van Sonsbech, men pludselig trak hun sig tilbage, og Sagen endte med en Proces. Hele denne Episode er morsomt fortalt, og den giver et ypperligt Billede fra Enevældens Tidsalder med de to borgerlige paa Adelens Ruiner og en Eventyrer som Mellemmand ved deres Elskovshandel.

I det følgende Aarhundrede levede Hører *Peder Hostrup* i Odense, hvis Brevveksling med den berømte Karen Brahe paa Østrupgaard har afgivet Stof til en Afhandling af Christine Reimer (Svenb. 15). Han sendte hende Bogkataloger og meddelte hende nyt (efter Aviser); han skrev ogsaa til hende Nytaars- og Fødselsdagsvers paa 3—4 Foli sider og besørgede Indkøb for hende. — Paa det gamle *Bustrup i Salling* boede længere ned i d. 18de Aarhundrede en Herremand af en ganske anden Art end Karen Brahe, Peder Schow; hans Sammenstød med Hovbønderne, som efter Struensees Forordning af 20. Febr. 1771 havde megen Selvfølelse og nægtede at slaa og rive paa hans Eng, skildres af J. Aakjær (Skive 16). Straffene blev haarde, Anstifteren dømtes saaledes til Slaveri i Rensborg. — Derimod spænder Dr. H. L. Møllers »*Slægtshistorie fra Rodstenseje og Rantzausgave*« (Aarhus 15) over hele Tiden siden 1660 og omhandler det Adelsgods i Hads Herred, der opstod som Erstatning for »Bornholms Vederlag«. Særlig Interesse har dog Major Voss til Rodstenseje, der er Model for Baronen i Blichers »Fjorten Dage i Jylland«. — Paa lignende Maade giver Propr. Harald Kier i »*Bidrag til Skjoldmøses Historie*« (Svenb. 15), Pastor F. Fenger i »*Forpagtergaarden i Kvarmløse*« (Holb. 15)¹⁾, Karl M. Kofod i »*Lidt om Ladegaards Historie gennem 250 Aar*« (Bornh. 15) samt Godsforvalter H. Hansen i »*Hindsgavl Gods og dets Beboere*« (Odense 15) en Række, tidt ret detaljerede Oplysninger

¹⁾ Heri ogsaa Træk om Komponisten Weyse og om Thor Langes Moder.

om disse Gaardes Historie. — Af særlig Art er Mag. Andrups Popularisering af »Fortegnelse over *Gaunø Malerisamling*« (Præstø 16), der navnlig omhandler Otto Thott, som overtog Gaarden 1737 og var født Samler, ikke blot af Bøger, men ogsaa af Malerier, blandt hvilke mange bærer de største nederlandske Kunstners Navne. En særlig Betydning har endnu den historiske Portrætsamling, der skildres indgaaende af Forfatteren.

Sparsommere er Bidragene til vore *Landsbykirkers* Historie. Bjørn Kornerup fremdrager en Oplysning om Strø Kirkes Sammenstyrning 1738 og aftrykker et Inventar fra 1764 (Frøborg 15); S. Christensen Sortfeldt beskriver Lyngby Kirke i Vendsyssel (Hjørring 16) og meddeler heri Kornpriser fra 1657—68; Chr. Søby aftrykker gamle Dokumenter om Nørre Borup Kirke i Nørhald Herred (Randers 16), bl. a. Kronens Skøde til Peter v. Sprechelsen til Dronningborg; Sagfører P. Eeg undersøger Indholdet af den bekendte Tavle i Harlev Kirke ved Aarhus, som omhandler »den skotske Kvinde paa Tjele«, Genete Craigenfelt, og hendes Gaver af Jord til Kirken (Aarh. 15). Han kommer til det Resultat, at Tavlen er 200 Aar yngre end hendes Tid, og at ingen Jordbesiddelse kan paavises at have sin Oprindelse fra hende. Endelig giver Lærer Marius Hansen en ret fyldig Skildring af den 1898 nedbrudte Kirke i Erritsø (Veje 15). I Kirken fandtes interessante Monumenter, bl. a. over Tordenskjolds Vaabenfælle Peder Grib († 1757); Forf. meddeler desuden Regnskabsuddrag over Kirkens Indtægter i Begyndelsen af d. 17de Aarhundrede, Fortegnelse over Stolestader 1687 m. m.

Mere faar vi at høre om Fortidens *Præster og Præstegaardsliv*. Pastor John M. Møller, der skildrer Fangel Sogns Præstehistorie (Odense 16), fremdrager ogsaa nogle middelalderlige Præstersiden 1343. — Kunstmaler Johs. Malling giver ligeledes Oplysninger om middelalderlige Kirkeforhold, nemlig Hundslund Kirkeværgers Drab af deres Præst, Provst Ugot d. 1. Novbr. 1283 (Aarhus 15). — Lærer Novrup beskriver en Strid mellem Præsten i Alslev-Hostrup (ved Varde) og Jørgen Munk til Vissebjerggaard om Anneksgaarden i Hostrup, der var en gammel Præstegaard. Striden begyndte 1572 og fortsattes med stor Bitterhed ind i det følgende Aarhundrede (Ribe 16). — Præsterne i Nordby paa Fanø efter Reformationen behandles af Overlærer Holger Poulsen (Ribe 15); Befolkningens aandelige Tilstand var meget ringe, før Mag. Brasen (1698—1735) fik »Menigheden omstøbt i en anden Form«. — Det nærliggende Mandø Præsteforhold er skildrede (stds.) af Pastor Michael Mikkelsen; man

faar her navnlig et nedtrykkende Indblik i Præsternes usle Kaar. Indtægten var under Kristian IV 2^{1/2} Td. Korn, og da den var bleven lidt forbedret, kom Stormfloden 1634 og ramte Præsten haardt. — Fra d. 17de Aarhundredes Slutning findes en interessant Artikel af Generalltn. A. Tuxen: »En Præstegaard i Himmerland og dens Beboere ved Aar 1700« (Aalb. 16). Præstegaarden er Kornum, og Præsten Peder Lorentzen Tuxen; Billedet, som tegnes ved Hjælp af hans Skifte, danner en glædelig Modsætning til de ovenfor anførte Skildringer af Strid, Fattigdom og Uvidenhed, selv om der ikke her er Tale om egentlig Velstand. Præstegaardsjorden dreves i 8aarig Rotation; der fandtes 7 Malkekøer, 4 Kvier, 1 Kviekalv, 7 Studnød og 38 Faar. Familien omfattede 13—14 Børn, Huset bestod af 4 Værelser, deriblandt Gæsteværelse. Her er Brygger- og Brændeviskedel (paa 82 π Kobber og vurderet til over 15 Rdlr.), Tetøj og Service af Tin, mens der kun findes lidet Sølvtoj (for 44 Rdlr.). Mærkeligt nok nævnes heller ikke nogen Væv. Paa Væggene er der adskillige Skilderier med bibelske Motiver; Præstens Bibliotek bestaar af 50 Bind, heraf 32 paa Latin og 9 paa Tysk, men underligt er det ikke at møde nogen Oldtidsforfatter, derimod Danske Lov, Peder Jespersens Ligtale over Niels Juel og Speners Værker. Der var god Undervisning i Sognet og flittig Omgang med Nabopræsterne. — Fra Nordjylland stammer i det hele ikke faa Bidrag til denne Tids Præstehistorie. N. Sodborg (Vesløs) behandler Præsterne i Øsløs, Vesløs og Arup Pastorat (Thisted 15). Provsteretsprotokollen melder om, hvorledes Præsten 1678 lod Degnen og to Mænd i Skriftestolen notere, hvis Tilhørerne viste »Trosighed mod Guds Aand«, og 1706 var det atter galt fat med Menigheden. Men Præstens økonomiske Tilstand var her en lignende som i Kornum; han havde 9 Børn; i Huset fandtes et stort Bibliotek, mange Billeder (bl. a. af Luther og Melanchton), derimellem ogsaa gamle Nederlændere, og et Clavicordium. Besætningen var 8 Heste, 12 Stude, 13 Køer og Kvier og 13 Faar. — Niels Hald beskriver Præsterne i Hammer, Horsens, Sulsted og Aistrup i Kær Herred mellem 1536 og 1760 (Aalb. 15). Fra Reformationstidens Velstand, da en Præst ejede 18 Bøger, og hans Eftermand kunde laane Penge ud (1577 kunde forøvrigt en Tingmand huske 6 Præster i de sidste 70 Aar), kommer vi gennem Nedgangen under Kejserkrigen og de følgende Aar, da Præsten ligger i Strid med Menigheden om Offer, til Henrik Stampe mellem 1675 og 1710, der i lige Grad gør sig bemærket ved Dygtighed og Velstand.

Det er dog først i d. 18de Aarhundrede, vi faar virkeligt

Røre inden for Præstestanden og kan tegne Profiler af de betydeligere Personligheder. Edv. Egeberg har gennemgaaet *Biskop Brorsons Visitatser* (Ringk. 15). A. D. Jørgensen havde talt om Strænghed og Myndighed, parret med Kærlighed, ved hans Tilsyn; Egeberg finder kun den sidste Egenskab, men han tilføjer, at Brorson forstod at hævde sig over for Tilsidesættelser. Om hans Iver vidner det, at han et Aar holdt 37 Visitatser, og at Tallet som Regel var mellem 20 og 30.

Med Aarene blev han uægtelig mere pessimistisk. 1744 klager han over »stigende Mørke« og over Splidagtighed, men saa kom Kvægpesten 1745—1752, og den stemte Landbefolkningen til Alvor. 1747 er han derfor mere modig (»dejlige Frugter«), og 1751 er han glad over, at Hyklerne kaster Masken, og at Ungdommens Undervisning nu er almindelig. Men Glæden varer kun kort, allerede 1759 afløses »Superstitionen« af »Foragt mod Guds Ord«, d. v. s. *Rationalismen*, »Naturalismen«, som den hed, er paa Trapperne.

Om dennes Paavirkning af vor Præstestand indeholder Amtsaarbøgerne mange interessante Vidnesbyrd. Pastor Gjevsnø fremdrager Mindet om »en Grevinge Præst« (Holb. 16); det er Thomas Rasmussen (* 1744 † 1800), der 1774 af Etatsraad Rottbøll paa Universitetets Vegne kaldtes hertil. Han viste sig saare virksom. Efter at have ombygget sin Præstegaard og foretaget Udskiftning var han først og fremmest ivrig for Skolevæsenet og laante Penge til Herrestrup Skoles Reparation og Udstyr med en Bogsamling, Stueur o. s. v. Ligeledes opførte han for Laan et nyt Fattighus med Jernkakkellovne og gjorde i det hele overmaade meget godt. Men ogsaa som Theoretiker har han Betydning. Han skrev en hel Del sammen om Odsherreds Fortid, var en Ven af Trykkefriheden og en begejstret Talsmand for Bondens Frigørelse. Saaledes roser han Odsherreds Bønder for deres Gaver til Island i Anledning af »den grusomme Plage«. Betydeligst er dog hans Skoletanker, selv om han her er paavirket af Campe; navnlig m. H. t. Religionsundervisningen var han radikal og angreb Luthers Katekismus. Hans Tanker er endnu aktuelle; han var en ejendommelig Blanding af en Ortodoks og en Rationalist. — En anden Oplysningstidens Præst var Carsten Friis til Allested-Vejle mellem Odense og Faaborg (skildr. af Martin P. Rudum i Svendb. 16). Han førte som Præst (1798—1809) Dagbog over sin Virken for Brødres Vel og til Oplysningens Fremme; den tryktes i »Egeria«, et Maanedsskrift for Skolen. Præsten underviste selv daglig fra 10^{1/2} til 12 samt nogle Eftermiddagstimer ugentlig i sit Hjem.

Han gav desuden i Vintermaanederne Aftenundervisning for unge Karle, oprettede et Laanbibliotek og et Husapotek, forfattede en »Konfirmationspagt«, svarende til Daabspagten, og var virksom med Kokoppeindpodning. — Beslægtet hermed er den Type, som Henning Jensen skildrer i sin Farfader, der var Præst i Soderup 1802—59 (»Fra den gl. Soderup Præstegaard«, Holb. 16). Han var af Bondeslægt fra Angel, havde været Huslærer hos Etatsraad Zeuthen paa Tølløsegaard og blev af ham i 27 Aars Alderen kaldet til det nævnte Kald. Forholdene var meget gammeldags, endnu i Fyrreerne kaldte Bønderne Præsten »vor Far« og kyssede ham paa Haanden. Lærerne var daarlige, og noget Menighedsliv i moderne Forstand eksisterede ikke, men Kirkegangen var god, skønt Prækenerne var lange og kolde, vist rationalistiske. Men dette var heller ikke Hovedsagen for den nye Præst, der kun brugte Studerekamret Fredag og Lørdag. Derimod var han som Sydslesviger en dygtig Landmand, og paa Fattig- og Skolevæsenets Omraade skabte han Soderup om til Mønsterkommune. Dette forstod Befolkningen; man vurderede Præsterne efter disse Egenskaber.

Saa vendes Bladet, — ikke just i Tid, thi den næste Præstetype er ret samtidig, — men Udviklingen drejer sig. »*Budstikke-Boisen*« (1808—82) er biograferet af Hans Didriksen (Præstø 15). Artiklen giver nogle Supplerer til, hvad Biogr. Lex. indeholder. Hans Farmoder, der var fra Emmerlev ved Tønder, havde været stærkt paavirket af Brorson (Bønnens Magt); selv blev han vakt ved en Slags Aabenbaring i Kirken. 1837 blev han Præst i Skørpinge, »det hellige Land«, hvor en kraftig Lægmandsbevægelse, »Troens Hjertesamfund«, gik ved Siden af Præsternes Kamp mod Rationalismen. Men da Grundtvig 1845 misbilligede Forsamlingerne, fordi de tillagde sig en særlig Fortjeneste som troende, og i Stedet tilraadde historisk-folkelige Foredrag, dannede Boisen »Dansk Samfund« i Næstved. Efter hans kortvarige Rigsdagsmandsbane, da han bl. a. var imod at udelukke Husmændene fra Valgret, falder hans Gerning 1850—59 som Præst i Vilstrup i Slesvig, hvorunder han ikke blot stifter »Budstikken«, men ogsaa en »Dannekvindeskole«, som det synes, den første Spire til vore Pige højskoler, og han taler til Hjerterne i Alvor og Skæmt, navnlig som Rejsepræst. Af Misfornøjelse med Regenburg søgte han dog 1859 til Stege. Hans senere Virksomhed er for bekendt, til at der her skal dvæles ved den.

Af andre Præster fra d. 19de Aarhundrede fremdrager Christine Reimer Mindet om H. C. Andersens samtidige: Stiftsprovst

Tetens, res. Kapellan Wiberg og Enken efter »Digterpræsten Bunkeflod« (Odense 15); S. Jørgensen om »Bakkehusets tungsindige Ven«, Digteren C. A. Lund, Præst i Keldby paa Møen, af Fru Rahbek kaldet »Monas Flaccus« (Præstø 16); Provst Th. Møller i Spentrup Smaatræk af vor store Digterpræst Sten Blichers Liv efter Folkemunde, om hans Nøjsomhed med Mad paa Jagten, hans Prækenforberedelse og hans impulsive Væsen i Anledning af sine huslige Forhold (Randers 16). Et Slags Tillæg er John Lindholms Bemærkninger om Blichers Svigersøn, Rasmus Berg, der var gift med Yndlingsdatteren Malvina og skildres som ganske raa og forfalden (Aalb. 15)¹).

Der er ikke langt fra Præsten til *Degnen*, og Præstegaard og Skole ligger oftest lige over for hinanden. Jeppe Aakjær skildrer Degnehistorien i Durup-Tøndering (Skive 16), hvor Sædedegnen vedblev efter 1662, mens han i 6 andre nordsallingiske Sogne afløstes af en Substitut. Men han sad i trange Kaar (5 Tdr. Korn) og uden Bolig; Embedet besattes efter hinanden med en Bonde, en afdanket Rytter og en Ladefoged, den sidste søgte at forbedre Stillingen ved at holde Kro. Den tidligere »Podemester« Pøtters, der tiltraadte 1716, stod lidt højere; han holdt Skole i Kirken, men kun over Luthers lille Katekismus og kun om Søndagen; Præsten overhørte Børnene en Gang om Aaret. Da Pøtters imidlertid kun fik 2 Sk. om Ugen, blev han snart ked deraf og foretrak at passe Haver. Pøtters Efterfølger var værre, det var en Student, som efter megen Usømmelighed blev fjernet fra Embedet og blev Prokurator. Han havde dog i det mindste naaet at faa en Skole, men kun paa 2 Fag eller 6 smaa Trin (nemlig i Længde) til 95 skolesøgende Børn. — Lignende pauvre Forhold skildres fra Hassing Herred i Thy af Severin Christensen (Thisted 15); Hørdum havde Degn fra 1558, men endnu 1690 havde Degnen i Harring intet Bol, derimod i Snedsted og Hørdum. Der var aabenbart betydelig Forskel inden for Herredet; Hørdum var i flere Henseender et Foregangssogn. — I Karlslunde Sogn kendes Degnene siden 1629 (Lærer V: Mortensen i Kbhvn. 15); Navnene paa 9 nævnes før 1835, af hvilke 4 var Studenter og 1 exam. jur. — En lignende Skole fra 1698 i Rye-Sonnerup Pastorat skildres paa følgende Maade: 4 Fag, meget lay, 2 Borde og 4 Bænke, som gennem Lergulvet var nedram-

¹) Endnu findes Bidrag til Præstehistorien i Randers 1915 og 1916 (En Hjælpepræst i Hobro 1573 og Harridslev-Albæk Præsterække), i Ringkøbing 1915 (Præsteindberetning fra Lemvig 1766) og i Svendborg 1916 (Præstekonen Magdalene Susanne Nørgers Optegnelser).

mede i Jorden. Vinduerne var smaa, forbrændte af Solen eller ituslagne; lille Bilæggerovn. (Førstelærer Karl Nielsen i Kbhvn. 16).

Et virkeligt *Skolevæsen* møder vi første Gang 1693 i Brahetrolleborg Sogn, da Baron Fr. Trolle lod opføre en Skole paa Kirkegaarden (Svenb. 15). Lignende Skoler oprettedes af ham i fire andre Sogne, hvor han ligeledes ejede Kirkerne. Dog var det sikkert »den mindste Del af Ungdommen«, som søgte Skolen. Et stort Skridt fremad blev derfor Joh. Ludv. Reventlows Tiltrædelse af Baroniet 1777. Han lod tre unge Mennesker uddanne paa Seminariet i Kiel. Alle Børn skulde nu gaa i Skole, de flinkere fik Udsigt til en Gang at blive Gaardmænd. Præsten skulde hver 8de Dag paahøre Undervisningen. Der tilbødes de unge yderligere Undervisning i Skrivning og Regning efter Konfirmationen, og der var endog for de ældre Forelæsnings timer af Bøger og Aviser. Den almindelige Undervisning gaves i Religion, Geografi, Fædrelandshistorie, Naturlære, Agerdyrkningslære, Regning, Skrivning og Læsning. De aarlige Eksaminer holdtes paa Herregaarden, og Lærerne var bagefter til Middag. Skoleprotokollen indeholder ogsaa Rubriker for Børnenes sjælelige Egenskaber.

Efter dette Mønster oprettedes Skoler af Schimmelmann paa Lindenberg (skildret i en særlig Bog af Pastor Alex. Rasmussen) og af C. D. Reventlow paa Christianssæde; desuden paa Løvenborg og i Norge. I den Tid lykkedes det at samle alle Samfundsklassers Børn til denne Undervisning; nu er Brahetrolleborgskolen paa Veje til at blive en ren Fattigskole.

Længe før Joh. Ludvig Reventlows Tid, om end efter Fred. Trolle, var man paa andre Kanter af Landet i Færd med at skabe et Skolevæsen. Etatsraad Joakim Larsen skildrer Landsbyskolerne i Aarhus Stift og et samtidigt Forslag til en almindelig Skoleordning for hele Landet (Aarhus 16). 1735 besluttede Regeringen som bekendt at indrette Skoler overalt i Landet, hvor de endnu ikke fandtes (Frederik IV's Ryttergodsskoler). Der var den Gang paa det sydlige Amager (se Kommunalærer Henr. Pedersen i Kbhvn. 16) to Skoler, en i Hollænderbyen og en i Dragør, men det sidstnævnte Sted behøvedes to. Degnen Hollings Indberetning fra Taarnby er oplysende; der var da syv Skoler i Sognet, og de fleste Lærere var Studenter, mens han i Taarnby var en *laicus*. — Ligeledes fra 1735 er Hammerum Herredsprovsts Indberetning til Biskop Anchersen i Ribe (Ringk. 15); der fandtes da Skoler i Herning og Ikast Sogne, ellers Degneboliger, men af virkelig Betydning var kun Skolen i Aulum,

hvor der dog havde hersket uregelmæssige Forhold fra 1585. Nu blev fra 1741 Justitsraad Tøger Lasson til Herningsholm en Foregangsmand i denne Egn. — Fra Tryggevalde Amt findes en fortjenstfuld Undersøgelse af Laur. Pedersen (Præstø 15), som viser, at Hovedformaalet med Kristian VI's Reform var religiøst, ikke pædagogisk. Fra 1735—42 stiger Skolernes Antal i Bjeverskov Herred fra 5 til 18, 1789 var der 22, mens Stevns og Fakse Herreder 1735 havde baade Rytterskoler og Prins Carls Skoler. Mange karakteristiske Træk om daarlige Skoleveje, Skoleinventar, »Overslag over et Skolehuses erforderende Bekostning« etc. slutter sig hertil. — Selv et saa lille Samfund som Svinø i samme Amt fik 1739 en fast Skole, skønt der her kun var 28 Gaarde og 3 Huse (Henr. Pedersen i Præstø 15).

Kun langsomt gik det dog fremad, og Vanskeligheden med at skaffe sig brugbare Lærere gjorde sig stærkt gældende. »En Pokkers Degn« kalder Lærer Jensen i Snesere sin Forgænger Degnen Alb. Hansen Hofman (1737—75) (Præstø 15), og om ham hedder det dog: »En velstuderet Person, men er opblæst af sin Viden og sætter al Respekt for sin Øvrighed til Side«; han var heller ikke paapasselig i sit Embede. Men mange var værre, saaledes Degnen i Hellevad Ole Hortulan (1736—40), der som fortrukket, forhoret og »i sit Ægteskab uforligelig« fradømtes sit Embede (P. M. Rørsig i Hjørring 16). Biskop Balles Dagbøger over hans Visitatser omkring 1800 giver et Indtryk heraf; paa Amager var Tilstanden ganske vist ikke ueffen, men i Tryggevalde Amt fandtes der kun liden Skrivning og Regning (»3—4 skriver godt«), og paa Svinø var Bispen heller ikke tilfreds.

Saa kommer »den indbyrdes Undervisnings Tid«. Fra Bredsten Sogn ved Vejle skildrer Friskolelærer Jensen Sinning Degnen Klosters Tid fra 1819, da dette System florerede (Vejle 16). Samtidig besluttede man at lade Børnene søge Skolen baade Sommer og Vinter. Fra 1827 anvendtes Mulktering ved Forsømmelser, 1833 indførtes Indøvelse i Salmemelodier, 1836 kom der endelig en Skoleplan, og en Hjælpelærer ansattes. Forskellige ejendommelige Typer som Skolelærer Toftgaard og Provst Laurberg skildres i Tilslutning hertil: Strenge, men reelle Mænd af den gamle Skole. Om det stærke, aandelige Røre, som opstod i Sognet under Kapellan Laurberg efter 1864, maa det her være nok at henvise til selve Afhandlingen; det begynder med Sognebaandsløsning, Skovmøder og Skytteforeninger, men giver sig ogsaa Udslag i en Friskolebevægelse. — Endnu kan om *moderne*

Tids Skolelærerliv nævnes den smukke Skildring af Lærerhustru Mary Pedersen om Skolens Fremkomst paa Kvie Hede i Ribe Amt og om den Fattigdom, hvormed man her maatte kæmpe (Ribe 16). Herhen maa vel ogsaa henføres den Minderune, Pastor Severinsen og Førstelærer Storgaard Pedersen hugger over Lærer Trøstrup, som grundede Herning Museum og skrev om gammel Skik i Hammerum Herred (Ringk. 15).

Som et særligt Kapitel staar endnu *Købstæderne* tilbage, og ogsaa herom giver Aarbøgerne adskilligt nyt. Lærer Carlin Klæsøe (Svenb. 15) har søgt at udforske den forsvundne Købstad (Lavindskøbing?), som synes at have ligget paa en Halvø i Lindelse Nor paa Langeland; Stednavne og et Vejnæt taler for dens Eksistens, og Pælerækker, Mursten og Kulturlag (heri Potteskaar fra c. 1300) bekræfter disse Vidnesbyrd. Man maa med Interesse afvente Resultatet af en indgaaende Undersøgelse paa Stedet. — Fra Reformationstiden til 1624 spænder den Fortegnelse over Gildebrødrene i *Guds Legems Lav i Aalborg*, som Klitgaard offentliggør (Aalb. 16); iøjnefaldende er navnlig den Mængde Tyskere, som optræder heri. — Men iøvrigt omhandler de fleste byhistoriske Artikler det 17de og 18de Aarhundrede. Et af de vigtigste Problemer for Købstæderne er Kommunikationerne, hvis Udvikling er deres Livsbetingelse. Under den lovende Titel: »Byen med de tre Havne« behandler P. Petersen *Rødby* (Laal. 15) og viser, at Købstadens Opkomst skyldes Dragsmindes Overfartssted; Sønder- og Vestergade maa være den ældste Del af Byen, og Torvet svarer formodentlig til det gamle Bystævnes Plads, mens det yngre Rødby (Østergade) formodes opstaaet efter Branden 1551. Først 1506 fik Rødby Ret til indenlandsk Handel, og Forbindelsen med Tyskland var ret livlig i d. 16de Aarhundrede, lidt aftagende i det følgende Aarhundrede. I Stedet for Dragsminde toges Kramnitze i Brug i d. 18de Aarhundrede som Udhavn, men ogsaa her blev det senere galt fat p. G. a. Tilgroning og Tilsanding. Afhandlingen er velskrevet, men Forfatteren gaar med Urette ud fra, at man kan stole paa Resens Kort fra 1677 (jfr. det samtidige over København i Møllerup: Danmarks gamle Hovedstad), og at man derfor ved Sammenligning med Kortet fra 1754 skulde kunne se Forandringerne i Byen i den mellemliggende Tid. — En Landkøbstads Forbindelse med Omverdenen behandles af P. Arnskov i Artiklen »*Postgaard og Posthuse i Slagelse* gennem Tiderne« (Sorø 15). Først 1624 fik vi jo et virkeligt Postvæsen, og Postvejen gik før den Tid uden om Slagelse mod Syd over Antvorskov. Af Værtshuse fandtes ingen, de rejsende tog ind

hos velstaaende Borgere. 1653 fik Poul Klingenberg Tilladelse til at oprette sin ridende Post to Gange ugentlig; dette var en Forening af en Person- og Pakkepost, som afgik hver Lørdag og brugte tre Dage til Vejen mellem København og Hamborg. 1661 oprettedes der saa i Slagelse et Vognmandslav, og 1695 paabødes Oprettelsen af Værtshuse i alle de Byer, som Posten passerede. Formodentlig har dog Slagelse haft saadanne forinden. Brevene nedlagdes i en forseglet Vadsæk; paa en vedlagt Liste noterede Postmesteren Ankomst- og Afgangstiden; 1771 oprettedes »Postgaarden«, og 1815 kom »Kugleposten«. — Et litterært Minde fra det gamle Gæstgiverliv fremdrages i samme Aarbog, nemlig Baggens Undskyldningsbrev til Mad. Plambek i Krebskroen ved Sorø, fordi han havde forløbet sig over for hende og kaldt en Regning paa 9 Mark for »uforskammet«.

Jeppe Aakjær fører os ind paa *Skive Raadhus* (Skive 15), der er et karakteristisk Eksempel paa Enevældetidens Fattigdom, thi da det faldt omkuld 1685, brugte man dets Ruiner til at opføre et nyt, og da dette brændte 1715, var man uden Raadhus til 1770. — Et tilsvarende Billede af daarlige Tider giver S. Jørgensens »*Bogense i gamle Dage*« (Odense 15), hvor efter Svenskekrigen 66 af 128 Grundejendomme laa ganske øde, og de to Gader, hvor de havde haft deres Plads, blev Pløjefjord. Iøvrigt har Forfatteren i *Tingbøgerne* fundet mange morsomme Stridigheder mellem Borgerne paa Kristian IV's Tid. — En anden gammel Kilde til vore Byers Historie har Lærer Laurits Pedersen benyttet til sin Skildring af *Roskilde Snedkerlav* (Kbhvn. 16), nemlig den ældste Lavsbog fra 1611, og han giver en livlig Fremstilling af Lavsceremonierne (Behøvlingen). Fra ca. 1600 begyndte Vandrelivet, Samlivet med Tyskland bliver meget stærkt, og tyske Glosser optræder i Massevis i fordrejet Skikkelse. Snedkersvendene havde mindre Frihed end t. Eks. Smedde- eller Skomagersvendene, som havde Frimandag; ingen Svend maatte heller være senere ude fra sin Mesters Hus end til Kl. 9 Aften. — Af *Borgervæbningerne* behandles den *rudkøbingske* af I. T. Rohde (Svendb. 15) paa Grundlag af Mønstringsruller og andre utrykte Kilder i Odense Landsarkiv; man ser, at den under Lensmanden Frants Brokkenhus 1556 omfattede 84 Mand, men under Karl Gustafs Angreb hundrede Aar senere maa den vel være forsvunden, thi man mærker ikke noget til den hverken første eller anden Gang, da Landboerne forsvarede sig saa godt. 1737 hedder den derimod »Borgerkompagniet« og er, karakteristisk nok, lige saa stor som 200 Aar tidligere, nemlig 90 Mand; men saa slumrer den atter blidelig

ind til Trods for et Forsøg af Byfogden paa at vække den 1772, indtil Englændernes Anfald atter kaldte den til Live under Titlen »det borgerlige Militær«. Den egentlige Kampafdeling deraf ophævedes 1822, men Ordensafdelingen, hvorunder Brandfolkene, vedblev at bestaa længe.

Saa er der *Aandslivet i Købstæderne*. Stud. Bjørn Kornerup behandler *Frederiksborg Latinskole* med en Indledning om tidligere Skrifter om Emnet (Frborg 16); han giver en Oversigt over Skolens Historie, hist og her med Benyttelse af nogle haandskrevne Optegnelser. — Pastor John M. Møller leverer en mere indgaaende, men tør Skildring af *Assens Latinskoles* Fortid (Odense 15); den nævnes første Gang i 1554 og stod muligvis i Forbindelse med Karmeliterklostret; 1569 havde Rektor et Sammenstød med en Raadmand, som overfaldt ham med »Fæderspindt«; 1578 var Disciplenes Antal saa stort, at Skolemesteren med en Hører ikke kunde overkomme dem. I Jakob Madsens Visitatsbog roses Skolen. Forfatteren har tilføjet en Embedsetat, et Inventar over Skolen 1688 og en Opgørelse af dens Indtægter. — Jeppe Aakjær giver en meget farverig Skildring »*Fra Skive gamle Latinskole*« (Skive 15), hvor han viser Disciplenes (Peblingerens) Anvendelse som Substituter i alle sallingiske Degnekald, og hvorledes Slagsmaal og Brændevinssold krydrede den daglige Tilværelse for Hørere og Disciple, der ellers maatte leve paa Donats, Terents og Erasmi colloquia. Drikkelagene var saa ukristelige, at en af Deltagerne døde deraf paa Stedet 1633. — Meget læseværdig er fhv. Kantor V. Holms »Træk af *Musiklivet paa Lolland-Falster* i d. 17de og 18de Aarhundrede« (Laal. 15). Han paapeger, at Interessen for Sang i Latinskolen gaar tilbage til Luther. Hos os stod navnlig Slagelse Skole højt under Hans Mikkelsen Ravns Rektorat 1640—52, men ogsaa Nykøbing Latinskole var anset for sin Sang, og Nærheden af Slottet spillede vel ogsaa her sin Rolle, da Eleverne assisterede ved Kirketjenesten. Enkedronning Sofie havde maaske Forstaaelse af Betydningen, men i hvert Fald gjaldt dette om Kristian IV og om »den udvalgte Prins«. 1682 forlangte Enkedronning Sofie Amalie en Ændring i Sangundervisningen (efter tysk Mønster?), saa at 8 Disciple stadig skulde kunne synge fra Bladet »tyske eller andre Salmer og musikalske parter«. Men herover blev Biskop Kingo vred, og Enkedronningen naede næppe sit Maal.

Ogsaa Instrumentalmusiken støttedes af »den udvalgte Prins«, som holdt et lille Kapel af udvalgte Musikere ved sit Hof paa Nykøbing Slot, og Disciplene ved Skolen fik Penge af ham for deres indbyrdes Undervisning. En saadan Undervis-

ning omtales ogsaa 1675 og omfattede baade Basunblæsning, Cornet- og Fiolspil, som tilsammen dannede »das grosse Spiel«. Samtidig havde man vist ogsaa Strygeinstrumenter, og da »Basuntiden« var ophørt 1684, fik man netop Højdepunktet i Udviklingen af Skolens Musik, da Disciplene »opvartede« ved Godtfolks Gæstebud med Dansemusik. De velkendte gamle Navne Violin da gamba, Dulcian, Hobo, Skalmjeje og fleute douce møder os her. Først i d. 18de Aarhundrede kom man bort fra den Tro, at enhver Elev skulde kunne lære at spille paa »et visse Instrument«¹⁾.

Endnu kan det nævnes, at Aarbøgerne indeholde adskillige Bidrag om *Borgerliv* i gamle Dage, som har mere almindelig Interesse. P. Eliassen skildrer *Borchs berømte Bindingsværksgaard* paa Torvet i Kolding og dens Beboere gennem Tiderne (Vejde 15); den opførtes 1595 af den westfalske Apoteker Herman Reiminch og var i Løbet af et Par hundrede Aar Apotek, heraf 100 Aar i en og samme Slægt. Ved Siden heraf var der i Gaarden ogsaa Traktement af fornemme udenlandske Gæster, der dreves Studehandel o. s. v. 1829 købtes den af den Ejer, som kom til at give den Navn, Stadthauptmand Borch; hans Forretning, der var i stærk Fremgang, er meget typisk som Provinshandel, og selv var han »en af de stouteste og smukkeste Repræsentanter for den gamle, flittige, bundhæderlige Købmandsstand«. — Interessante er ogsaa de »*Minder om Holstebro*« af Guldsmed M. Lind, som er offentliggjorte (i Ringk. 15); Lind sad nemlig inde med en mere end 300aarig Slægts-overlevering. Artiklen omhandler foruden hans egen Familie Veje og Broer til Byen, Storaen, gamle Bygninger og Pladser o. s. v. — En anden Borgerlægt er den *Bøving-Jacobsenske* (behandlet af Lærer F. F. Jacobsen i Svenb. 15); Bøvingernes Stamfader var Apoteker i Faaborg 1758, og Jacobsenerne stammede fra en Fæster i Svaninge, hvis Søn blev Købmand i Faaborg (se forøvr. Persh. Tidsskr. 1882)²⁾.

Nævnes bør det endelig, at de store *Ildebrande*, som i gamle Dage var Købstædernes værste Svøber, ogsaa er bleven behandlede paa et Par Steder, nemlig den store Brand i Vejle

¹⁾ Randers Almueskolevæsens Historie, omfattende Slutningen af d. 19de Aarhundrede og indeholdende en Etat over Lærerpersonalet, meddeles af H. P. Jacobsen (Randers 15).

²⁾ Anføres kan ogsaa P. L. Halds »Minder fra det gamle Thisted« (Thisted 15), hvor der gengives en Ligsten over Rektor Oluf Andersen Sæby († 1664), Lavsartiklerne for Ligbærerlavet, som 1769 omfattede 16 Borgere, og Beretningen om et Tyveri i Kirken 1701.

d. 23. April 1786 af Bankbestyrer Chr. Jørgensen (Vejle 15) og Nørresundbys Brand d. 17. Jan. 1865 af Protokolfører Chr. Christensen (Aalb. 15)¹).

Som man vil se, giver en Gennemgang af Amtstidsskrifterne for disse to Aar 1915 og 1916 et betydeligt Udbytte, og sammensættes de mange Mosaikstumper til et Billede, viser det sig mærkeligt fuldstændigt for store Dele af vor Kulturhistories Vedkommende, navnlig for vor Agrarhistorie. Ja, det maa siges, at der her paa visse Omraader ved det fremdragne Nystof er givet værdifulde Impulser for den almindelige Historie, som Fagmanden har den Pligt at følge for større Landomraaders Vedkommende for at fastslaa, om de lokale Fænomener vil vise sig at have Almengyldighed. Men ogsaa for de lokale Forskere har det Betydning at blive bekendt med Grandernes Resultater for at prøve, om der findes en tilsvarende Udvikling inden for deres egne Amter, og lægges paa denne Maade Sten paa Sten, gøres en stor Del af det forberedende Arbejde, som Righistorikeren ellers maa begynde med at foretage. Saaledes er der Mulighed for den smukkeste Samvirken mellem Enkelthederne og Helheden, og den ret detaljerede Gennemgang af Amtstidsskrifternes Indhold, som ovenfor er foretaget, vil forhaabentlig kunne give begge Parter et større Udbytte end en Gennembladning af en udelukkende biografisk Fortegnelse. K. F.

NATIONALMUSEETS ANDEN AFDELING.

VIRKSOMHED I FINANSARET 1915—16.

Blandt de Genstande af ædelt Metal, der ved Danefæloven sikres Nationalmuseet, forekommer meget hyppigt enkeltvis fundne Fingerringe, som Ejeren eller Ejerinden maa have tabt uden at have kunnet genfinde sit Smykke. I Aaret 1915 har Tilvæksten af *Danefæfund* bortset fra et Par betydningsløse

¹) Af rent topografisk-historiske Artikler skal endnu anføres H. Hansen: Æbelø (Odense 16), Jens J. C. Stub: Nørre Alslev Sogn (Laal. 15, dog ret ukritisk) og Johan Bulmer: Kristiansø (Bornh. 16).